

Endoktrinasyon (1): Giriş

Serdar Kaya

Victor Hugo, 1869 yılında yazdığı 'Gülen Adam' (The Man Who Laughs) adlı romanında 17. yüzyılda değişik bir tür çocuk alım satımıyla uğraşan kimi insanlardan söz eder. Hugo'nun çocuk taciri (comprachico) olarak nitelendirdiği bu adamlar, küçük yaşta çocukları satın aldıktan sonra porselen vazolara yerleştirirler. Bunu yapmaktaki amaçları, çocukların yıllar boyunca yavaş yavaş büyüyecek olan bedenlerinin zamanla porselen vazoların dış kıvrımlarını doldurmaya başlayacak ve neticede tamamen vazonun şeklini alacak olmasıdır. Çocuk tacirlerinin nihai amacı, bu sunî yöntemle ürettikleri hilkat garibelerini panayırlarda sergilenmek üzere satmaktır.

Victor Hugo'nun o dönemde sektörleşmiş olduğu ifade ettiği bu süreçte, çocuklar, ticari birer hammadde durumundadır. Hugo, bu durumu şu cümlelerle ifade ediyor:

Çin'de, hatırlanması zor zamanlardan bu yana, özel bir sanat ve endüstride ilerleme kaydedildi: canlı bir insanı bir kalıpta şekillendirmek. Bir çocuk iki ya da üç yaşında alınır ve az çok grotesk bir şekle sahip olan bir porselen vazoya konur. Vazonun altı ve üstü açıktır ki, çocuğun kafa ve ayakları dışarı çıkabilin. Vazo, gündüzleri dikey olarak tutulur, geceleri ise çocuğun uyuyabilmesi için yatay hale getirilir. Bu şekilde çocuk gelişmeden büyümeye ve sıkıştırılmış et ve çarpılmış kemikleriyle yavaş yavaş vazonun dış kıvrımlarını doldurmaya devam eder. Bu şişelenmiş gelişim birkaç yıl sürer. Bir noktadan sonra, bedeni hasar düzeltilemez hale gelir. Bu aşamanın geçildiğine ve bir canavar üretildiğine kanaat getirildiğinde, vazo kırılır ve çocuk dışarı çıkar. Artık ortada kap şeklinde bir çocuk vardır.¹

İnsandan bir oyuncuğun başarılı olabilmesi için, ona erkenden el atmak gerekir. Bir cüce henüz küçük iken şekle sokulmalıdır. ... Bu nedenle de böyle bir sanat doğdu. Bir insanı alıp canavar haline getiren terbiyeciler ortaya çıktı. Bu terbiyeciler bir insan yüzünü alıp, hayvan yüzüne dönüştürdüler. Bedensel gelişimi durdurdular. Yüz hatlarını bozdular. Sun'i yollarla teratolojik vakalar ortaya çıkarmanın kendine has kuralları vardı. Bu, ortopedinin antitezi olarak düşünülebilecek bir bilimdi. Tanrının düzgün bir bakış koyduğu yere, bu sanat bir şaşılık koyuyordu. Terbiyeciler, Tanrının ahenk koyduğu yere, biçimsizlik, mükemmel bir resim koyduğu yere ise bir karikatür koyuyorlardı. Ancak uzmanların gözünde mükemmel olan karikatürdü.²

Çocuk tacirleri çocukları sadece bedensel özelliklerinden ya da yüzlerinden değil, [kullandıkları ilaçlarla] hafızalarından da mahrum ediyorlardı. Böylelikle çocuk en azından ... maruz bırakıldığı bedeni tahribin bilincinde olmuyordu. Bu korkunç cerrahlık zihinlerinde değil, çehrelerinde izler bırakıyordu.³

Victor Hugo'nun bu kitabı yazmasından yaklaşık bir asır sonra, Ayn Rand bu konuya yeni bir açılım getirdi ve günümüz eğitimcilerinin 17. yüzyıl çocuk tacirlerinin modern dönem varisleri olduğunu, ancak bu iki grup arasında belli farklılıklar bulunduğunu söyledi.⁴ Rand'in söz konusu farklılıkları temel alarak yaptığı karşılaştırmalı değerlendirmeler şu maddelere dökülebilir:

- Günümüz eğitimcileri çocukları satın almıyorlar, çocuklar onların ayaklarına getiriliyor.
- Eğitimciler, narkotik ilaçlar kullanmıyorlar. Çocukları gerçekliğin tam anlamıyla farkına varmalarından önce alıp, bu farkındalığı geliştirmelerini engelliyorlar.
- Eğitimcilerin yaptıkları çocukların bedenlerinde değil, zihinlerinde izler bırakıyor.
- Eğitimciler işlerini gizlice değil, açıktan yapıyorlar.
- Eğitimciler çocukları vazolara yerleştirip bedenlerinin şeklini vazoya uydurmuyorlar. Onları okullara yerleştirip topluma uyduruyorlar.
- Öncülleri ameliyatı gizleyip, ameliyatın sonuçlarını teşhir ederken, eğitimciler bu durumu

tersine çeviriyorlar: Ameliyat açıktan gerçekleştirilirken, sonuçlar gizleniyor.

Rand, çocukların, geçmişte olduğu gibi, bugün de maruz bırakıldıkları tahribin farkında olmadıklarını da ifade ediyor. Bu farkında olmama durumunun, başkalarının kullanılıyor olmakla ilgili olduğu söylenebilir. Victor Hugo'nun sözünü ettiği acımasız tacirlerin eline düşen ve onların maddi hesapları çerçevesinde *kullanılan* çocuklar, günümüzde de modern döneme özgü bir olgu olan 'kitlese zorunlu eğitim' bünyesinde *kullanılıyorlar*. Devletlerin (ya da devleti elinde tutan güçlerin) kontrolünde gerçekleşen bu süreçte, çocukların dış dünyayı algılama ve manalandırma şekilleri ciddi derecede tesir altına alınarak toplumun genelinin önceden belirlenmiş normlar çerçevesinde sistematik bir biçimde disipline edilmesi sağlanıyor. Rand, bu benzerliğe gönderme yaparak günümüz eğitimcilerine 'çocuk zihni tacirleri' (comprachicos of the mind) diyor.

İnsan beyni son derece karmaşık bir şekilde çalıştığı ve çeşitli zayıflıklara sahip olduğu için, zihin kontrolünün tamamen önüne geçmenin mümkün olmadığı söylenebilir. Ancak bu konuda yapılan akademik çalışmaları ve (özellikle otoriter rejimler tarafından) uygulanagelen teknikleri bilmenin sağlıklı düşünme adına önemli faydalar sağlayacağı da muhakkak.

¹ Hugo, Victor. 1869. *The Man Who Laughs*. New York: University Press Company Publishers. 32.

² ibid 25-26

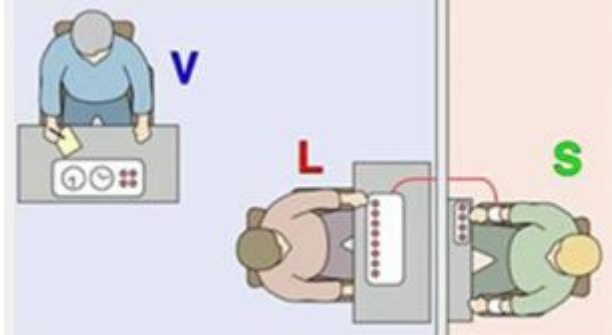
³ ibid 31

⁴ Rand, Ayn. 1971. *The New Left: The Anti-Industrial Revolution*. New York: Plume. 154

Endokrinasyon (2): Milgram Deneyi

Serdar Kaya

İnsan psikolojisinin manipülasyona ne denli açık olduğu ve hangi konularda zayıflık gösterdiği gibi konuları test edebilme adına bugüne dek çok sayıda deney gerçekleştirildi. Ancak *insanın otoriteye karşı ne derece zayıf olduğu, otoriteye itaat etme adına ne kadar ileri gidebileceği ve otoritenin insanları kontrol edebilme adına ne kadar belirleyici olabileceği* gibi konularda en çarpıcı deneylerden biri, 1961 yılında Yale Üniversitesi sosyal psikoloji doktoru *Stanley Milgram* tarafından yapıldı.

Milgram'ı, insan psikolojisi üzerindeki otorite etkisini ölçmeye yönelik bir deney yapmaya yönelten olay, Nazi Almanyası savaş suçlusunu *Adolf Eichmann*'ın yargılanıp asılması oldu. Milgram bu gelişme üzerine, Eichmann'ın bir canı değil de, sadece kendisine verilen emirleri yerine getiren bir asker olabileceği konusunu sorgulamak istedi.

Daha soyut bir ifadeyle, Milgram, deneyinde, insanların bağlı buldukları bir otoriteden emir almaları durumunda, hiçbir kişisel düşmanlık beslemedikleri kimselere eziyet edebileceklerini ölçmek istedi. 'İnsanlar kendilerine bu tür emirler verildiğinde ne tür tepkiler verirler?' 'İtaat mi ederler, yoksa karşı mı çıkarlar?' Ve daha da önemlisi, 'Hangi noktadan sonra itaat etmeyi bırakıp karşı çıkarlar?' Milgram, bu soruların yanıtlarını aradı.

Deney Tasarımı

Milgram Deneyi, farklı yaş ve meslek gruplarından insanların katılımıyla gerçekleştirildi. Deneklere, *öğretmen* ve *öğrenci* olmak üzere iki gruba ayrılacakları ve deneyin 'cezanın öğrenme üzerindeki etkisi'ni ölçüleceği söylendi. Buna göre, *denek öğretmen* ve *denek öğrenci*, birbirlerini göremeyecekleri, ama teknik cihazlar vasıtasıyla sesli iletişim kurabilecekleri iki farklı odaya alınacaktı. Denek öğretmen, kendisiyle aynı odada bulunacak olan bir uzmanın yönetiminde denek öğrenciye sorular soracak, yanlış cevap alması durumunda da, diğer odada elektrik kablosuna bağlı olan denek öğrenciye 15 volt gücünde elektrik verecekti. Dahası, denek öğretmen aldığı her yanlış cevapta voltajı 30 volt kadar artıracaktı. Ancak Milgram Deneyi'nde denek öğretmenlerden gizlenen bir şey vardı: Denek öğretmene denek öğrenci olarak tanıtılan kişi, aslında deney ekibindendi. Bir

başka deyişle, deneyde denek öğretmeninden başka denek yoktu. Ve elbette, denek öğretmene söylenenin aksine, deneyde 'cezanın öğrenme üzerindeki etkisi' ölçülmüyordu.

Milgram'ın bu deneyde ölçmek istediği şey, denek öğretmenin, yönetici durumunda uzmanın emirleri doğrultusunda voltajı ne kadar yükselteceğiydi. Milgram böylelikle, sıradan, ortalama insanların, bir otoritenin güdümüne girdiklerinde başka insanlara ne kadar eziyet edebilecekleri konusunda bir fikir elde etmeyi amaçlıyordu.

Milgram Deneyi'nde elektrik şoku 15 voltla başlayacak ve her seferinde (yani her yanlış cevapta) 30 voltluk basamaklarla artırılabilecekti. Deney cezasına, 450 volt gibi son derece yüksek bir üst limit belirlendi. Fazlasıyla acı verici seviyelerde seyredip öldürücü düzeylere ulaşacak olan elektroşok, elbette diğer odadaki sözde denek öğrenciye verilmeyecek, denek öğretmene önceden kaydedilmiş olan sesler dinletilecekti. Yüksek voltaj seviyelerine ulaşılması durumunda öğrencinin ne tepki vereceği de belirlenmişti. 120 voltta öğrenci durumundan şikayetçi olmaya başlayacak, 150 voltta deneyden ayrılmayı talep edecek, 285 voltta ise acı içinde çığlık attıktan sonra sesi kesilecekti. (Dolayısıyla da, diğer odadaki denek öğretmenin o noktadan sonra öğrenciye ne olduğunu bilmesi mümkün olmayacaktı.)

Denek öğretmen, katılımcıların öğretmen ve öğrenci olarak kurayla eşleştirildiklerini zannettiğinden, bu düzeneğe göre diğer odada pekala kendisinin de bulunabileceğinin farkındaydı. Ancak Milgram, sonuçların güvenilirliği açısından, denek öğretmene (elektrik vereceğini zannettiği öğrenciyle empati kurmasını kolaylaştırabilmek için) deneyden önce 45 voltluk elektrik vermeyi de ihmal etmedi.

Deney başlamadan önce fikirleri alınan psikiyatrlar, bu şartlar altında ancak aklımdan zoru olan, 'deliliğin uç noktasındaki' (lunatic fringe) birinin 150 voltun ötesine gideceğini söylediler – ki bu da, 30 voltluk basamakların beşincisine tekabül ediyordu. Psikiyatrların bu görüşü, insanların temelde iyi oldukları, masum insanları incitmek istemeyecekleri ve kendi kararlarını kendileri alıp uygulayabilecekleri varsayımına dayanıyordu. Buna göre, denek öğretmenler, deneyi yöneten uzman deneyin devam etmesini istese de, bir noktadan sonra onu dinlemeyerek yüksek voltaj uygulamayı reddedeceklerdi.¹

Deney Sonuçları

Deney sonuçları psikiyatrların öngörülerinin tamamen temelsiz olduğunu ortaya çıkardı. Denek öğretmenlerin %62'si, 450 voltluk üst sınıra kadar öğrencilere elektrik verdiler. Deneklerin çoğunun bunu yapmaktan rahatsızlık duydukları ve hatta deneyden sonra bunu yapabildiklerine inanmadıklarını ifade ettikleri gözlenirse de, bu durum, sadist olmayan, rastgele seçilmiş sıradan insanların, kendilerine hiçbir fiziksel zorlama yapılmadığı halde, tamamen masum olan başkalarına çok yüksek dozda elektrik verdikleri gerçeğini değiştirmiyordu.

Bu sonuçlar karşısında, Milgram Deneyi'nin uygulanması esnasında, *deney yöneticisi* durumundaki uzman ile *denek öğretmen* arasındaki ilişkinin mahiyetinin ve de söz konusu uzmanın deneye devam etmesi adına deneye neler söylediğinin incelenmesi fazlasıyla önem kazanıyor.

Milgram deneyinde, deney yöneticisi, deneyin gidişatını kendi masasından öğrencinin çektiği acıya kayıtsız tavırlarla takip ediyor ve denek öğretmenin çekinceye kaldığı durumlarda onunla konuşuyor, ancak denek öğretmeni hiçbir şekilde elektrik vermeye zorlamıyor. Bir başka deyişle, düğmeye basmaması durumunda denek öğretmenin karşılaşabileceği hiçbir ciddi yaptırım söz konusu değil. Ortada sadece aynı odada diğer masada oturan bilirkişinin, yani 'otoritenin' sözleri var.

Söz konusu otoritenin, (deney tasarımı aşamasında belirlenen) sözleri dört aşamadan oluşuyor. Denek öğretmen ilk kez çekince gösterdiğinde, otorite kendisine, sadece 'Lütfen devam et' diyor. Benzeri bir durumla tekrar karşılaşıldığında (ya da aynı aşamada olunmasına rağmen denek öğretmen halen devam etmek istemediğinde), ikinci cümle 'Deney, devam etmeni gerektiriyor' oluyor. Üçüncüde ise, biraz daha güçlü kelimeler seçilerek 'Devam etmen kesinlikle şart' deniliyor. Son cümle ise, 'Başka seçeneğin yok, devam etmelisin' oluyor. Dördüncü cümlenin ardından denek voltaj uygulamaya devam etmezse, deney bitiriliyor.

Deneyde, bir otoriteden gelen emirlerin insan davranışlarını kontrol edebilmekte ne denli tesirli olabileceğinin ölçüldüğü düşünülecek olursa, denek öğretmenlerin denek öğrencilere yüksek dozda seviyede elektrik vermeye devam etmelerine sadece bu dört cümlenin yeterli olduğu da

ancak denek öğretmenlerin %62'sinin buna rağmen tam 6 kez öğrencilere eskisinden daha yüksek seviyelerde elektrik vermiş olmaları da deneye son derece korkunç bir boyut daha getiriyor. Zira karşı taraftan ses gelmemesi üzerine denek öğretmen şayet deney yöneticisine ne yapması gerektiğini sorarsa, kendisine sadece *5 saniye kadar beklemesi ve herhangi bir yanıt almaması durumunda elektrik vermeye devam etmesi* söyleniyordu!

Deney Hakkındaki Diğer Detaylar

- Pek çok denek, deney sırasında 'Adam rahatsızlanmış olabilir, bu yaptığımız gerçekten doğru mu?' gibi sorular sorsa da, elektrik vermeye devam etti.
- Deney yöneticisinin sert mizaçlı olup olmaması, deney sonuçlarını değiştirmedir.
- Deney yöneticisinin odanın dışında bulunduğu zamanlarda, denek öğretmenler hile yaparak denek öğrenciye normalde vermeleri gerekenden düşük dozda elektrik verdiler. Deneklerin çoğu, bu tür durumlarda sadece minimum seviyede elektrik vermeyi tercih etti.
- Kimi deneylerde (sözde) denek öğrenci deney yöneticisine, 'Durmanızı istersem duracaksınız değil mi?' diye sorduğunda deney yöneticisi, onaylayıcı bir tonda mırıldandı. Ancak ilerleyen dakikalarda voltaj yükselip de denek öğrenci deneyin durdurulması için yalvarmaya başladığında, denek öğretmenlerin çok azı bu sözlü anlaşmayı deney yöneticisine hatırlattılar.
- Kimi deneylerde denek öğrenci, kendisinden önce deney yöneticisinin öğrenci olarak prova yapmasında ısrarlı davrandı ve deney yöneticisi gerekli rolü yerine getirmek üzere öğrenci odasına geçti. Yüksek voltaj seviyelerinde gelindiğinde, öğrenci koltuğundaki deney yöneticisi, saliverilmesi konusunda yalvarmaya başladı. Ancak yönetici koltuğunda oturan öğrenci, denek öğretmenlerden devam etmesini talep etti. Fakat denek öğretmenler onu değil, gerçek otorite sahibi olan deney yöneticisini dinlediler.
- Kimi deneylerde Milgram üç denek öğretmen kullandı. Ancak bu üç denek öğretmenden ikisi, deney ekibindendi. Deney esnasında bu öğretmenlerden önce biri, sonra da diğeri deney yöneticisine itaat etmeyerek deneyi terk etti. Bu deneylerde, deneklerin %90'ı deneye devam etmeyi reddederek aynı şekilde deneyi terk ettiler.
- Kimi deneylerde, denek öğretmenin konumu değiştirildi. Şöyle ki, denek yöneticisi deneyi idare etmeye devam etti, ancak gereken durumlarda elektrik veren düğmelere deney yöneticisi basmaya başladı. Bu deneylerde, 450 volta kadar çıkan deneklerin oranı %62'den %92'ye yükseldi. Denek öğrenciye doğrudan acı vermeyen denek öğretmenler, yaşananlara çok daha az itiraz ettiler.
- Denek öğrencinin denek öğretmen ile aynı odada olduğu deneylerde, otoriteye itaatte azalma görüldü.

Milgram Deneyi hakkında daha pek çok detay bulunmasına rağmen, otorite etkisiyle insanların gözünde kötülüğün gerçekleştirilmesi ve gerekçelendirilmesi adına yukarıda özetlenenler fazlasıyla yeterli bulgular içeriyor. Zira, Milgram Deneyi'ni vahşet içeren pek çok yaşanmış olaya uygulamak ve bu olaylarda 'emir alan' konumunda olan insanların masumlara acı çektirmesindeki otorite etkisinin boyutlarını açıklayabilmek mümkün.

¹ Winn, Denise. [1983] 2000. *The Manipulated Mind: Brainwashing, Conditioning and Indoctrination*. Cambridge, Massachusetts: Malor Books. 46-47.

Endoktrinasyon (3): Milgram Deneyi'nin Hayata Uygulanması

Stanley Milgram, 1963 yılında 'Journal of Abnormal and Social Psychology' adlı akademik dergide deneyiyle ilgili bulguları ele alan bir makale yayınladı. 1974 yılında yazdığı '**Otoriteye İtaat: Deneysel Bir Bakış**' adlı kitabında ise, insanların otorite karşısındaki zayıflıklarını daha derinlemesine analiz etti. Milgram Deneyi, müteakip yıllarda giderek daha da çok ilgi uyandırmaya ve referans verilmeye başladı. Bu ilginin nedeni, Milgram Deneyi'nin 'insan tanımı'na (human definition) yeni bir boyut getirmiş olmasıydı.

Milgram Deneyi, kendilerinden en temel insani ölçülere aykırı şeyler yapmaları istendiğinde insanların çok azının otoriteye karşı gelebildiğini ortaya koymuştu. İnsanların belli bir otoriteden emir almış olmaları durumunda normal şartlar altında yapmayacakları şeyleri yapabilmeleri, dahası, herhangi bir otoritenin, elinde bulundurduğu yaptırım gücüne ve kendi normlarını kullandığı kişilere endoktrine etmekteki becerisine bağlı olarak insanları canavarlaştırabileceği düşüncesi, sosyal ve politik alanda güç ve kontrol ilişkileri adına cevaplandırılması gereken yeni sorular ortaya çıkarıyordu.

Milgram, deneklerin davranışlarını açıklama adına deney esnasında gözlemlenen pek çok davranışı analiz etti. Ancak Milgram'ın tespitlerinden dört tanesi, dünyanın çeşitli yerlerindeki otoriteler tarafından korkunç şeyler yapmaları emredilen insanların neden oldukları vahşetin ne şekillerde **akla uydurulduğu** konusunda özellikle dikkat çekiciydi:

- Denekler, kendilerini deneyi uygulayan otoritenin bir aracıları olarak gördükleri için, olan bitenden sorumlu olmadıklarını düşündüler.
- Denekler, olan bitene kişisel olmayan bir nitelik addettiler. 'Deney' kişisellikten ilgisiz olmayan bir güce sahip olan müstakil bir varlık haline geldi. Deney devam etmeliydi. Denek, bu noktada, deneyin insan icadı olduğu gerçeğini görmemeye başladı.
- Denek öğretmenlerin çoğu, denek öğrencilere verdikleri acıyı akla uydurabilmek için, öğrencileri algılayış şekillerini değiştirdiler. Öğrencileri değersiz ve elektrik verilmeyi hak edecek aptal kişiler olarak görmeye başladılar.
- Kimi denekler deneyin yanlış olduğunun başından beri farkında olduklarını ve bu düşüncelerinin doğru olanı görebildikleri konusunda onları bir şekilde tatmin etmeye yardımcı olduğunu söylediler. Ancak eyleme dökülmemiş düşüncenin ahlaki açıdan faydasız bir koruyucu olduğunu görememişlerdi.¹

Milgram Deneyi'nin Vahşet İçeren Olaylara Uygulanması

Stanley Milgram'ı böyle bir deney yapmaya yönelten olay, II. Dünya Savaşı esnasında Nazi Almanyasında yaşanan korkunç katliamlardı. Ancak farklı derecelerde tahrip, acı, vahşet ve ölüm içermekle birlikte, hemen her savaşta çok da farklı olmayan korkunç öğelere rastlandığı söylenebilir. Dahası, barış zamanlarında gerçekleştirilen kimi uygulamalarda da insanın insana (fiziksel olarak ya da olmayarak) eziyet etmesi, sıklıkla rastlanan bir durum. Ancak 'insanların üzerinde' olduğu varsayılan bir otoritenin katliam emri hangi koşullarda ve şekillerde gerçekleştirilmiş olursa olsun, Milgram'ın tespitleri arasından yukarıda alıntılanan dört tanesi, bu türden olayların gerçekleştirilmesinde kullanılan kişilerin harekete geçirdikleri savunma mekanizmalarını

açıklayabilmesi adına fazlasıyla önemli. Bu dört tespit (sırasıyla) yine dört başlık altında incelenebilir:

1. Kişiliklerin Yok Edilmesi: Hiçbir otorite, kullandığı insanların davranışlarını bir anda tesir altına alamaz. Böyle bir kontrolün gerçekleştirilmesi için, bireylere belli kolektivist değer yargılarının aşılması gerekir. Devletin, kendisinin, temsil ettiği değer ve sembollerin ya da devleti temsil eden şahısların yüceltilmesi ile oluşturan bir kültür, hayatın her alanına yansıyan belli önkabul ve normlarıyla yaygın bir töre oluşturur. Gerçekte varılmayıp insanlar tarafından ortaya çıkarılmış olan ve sadece genel kabule dayanıyor olması nedeniyle de objektif değil, fiktif bir değere sahip olan bu konsept karşısında vatandaşlara boyun eğdirilmesi, sonraki yıllarda gelecek olan 'fedakarlık talebi' için zemin hazırlar. Bu felsefe doğrultusunda üretilen bir insanın, belli konularda özgür düşünebilmesi, kendi kendine ya da kendisi adına karar alıp uygulayabilmesi mümkün değildir. Daha da kötüsü, bu gerçeği zaman zaman kendi ağızla dile getirirse dahi, nasıl bir itirafta bulunduğu bile farkına varamaz. Çünkü *varolan insanlardan çok, insanlar tarafından var edilen fiktif varlıklar* bazında düşünmektedir.

Örneğin, 9 Ağustos 1945 tarihinde ABD'nin Nagasaki'ye atom bombası attığını düşünür. Gerçekte, o bombayı Nagasaki üzerine bırakan kişinin Massachusetts eyaletinin **Lowell** şehrinde doğmuş olan **Charles Sweeney** adlı biri olduğunu belki bilir. Ama bu bilgi, onu düşüncesinden vazgeçirmez. Çünkü Sweeney'in sadece kendisine verilen görevi yerine getirdiğine inanmaktadır. Halbuki Japonya'da ölen yüzbinlerce insandan dönemin ABD hükümeti de sorumlu olsa dahi, onları Sweeney öldürmüştür ve bu katliamın suçlusu öncelikle odur.

İnsanların kişiliklerinden soyutlanarak 'kollektif' ya da 'milli' varlıklar haline dönüştürülmesinin sonuçlarına, sadece savaş gibi olağan dışı durumlarda değil, günlük hayatta da rastlanır. Örneğin, belinde copuyla üniversite kapısında dikilen ve başını örten bir genç kıza üniversiteye sokmayan bir güvenlik görevlisi, o insanların eğitim hakkının gasp edilmesinin 'ilk' sorumlusudur. Bir idam mahkumunun infazını gerçekleştiren bir cellat, (canı olmasa da) katildir ve bu ölümden sorumludur. Otoriter devlet kavramı sayesinde, bu tür eylemleri insanların gözünde meşrulaştırmak mümkün olur. Bu şekilde mesuliyet duygusundan soyutlanan insanlar, otoriter devletin işlerinin görülmesinde kullanılabilir hale gelirler. İçlerinden bazıları, devletin çıkarları adına başka ülkelerde yaşayan insanları öldürmeyi, yerine getirilmesinden onur duyulacak bir görev olarak görebilirler. Otoriter devletin bürokrasisi bünyesinde görev yapanlar ise, yaptıkları işlerin sevimsizliğinin farkında olsalar dahi, bu durumu *kişiselleştirmezler*. Örneğin, Türkiye söz konusu olduğunda, memurlar kendilerinin 'emir kulu' olduklarını söylerler. Söz konusu memur şayet inancılı bir insan ise, yaptıklarından sorumlu olmadığını, çünkü kendisine emredilene yaptığını düşünür. Ay sonunda alacağı maaş karşılığında başka insanlara eziyet ediyor olduğu gerçeğini ise aklına getirmemeyi tercih eder.²

2. Kurgunun Yörüngesine Girme: Kişiliğin yok edilmesinin doğal bir sonucu olarak, insanlar kendi dünyalarında (ya da kendi aralarında kurdukları dünyada) değil, başka insanların onlar için kurdukları dünyanın gerçekliği içinde yaşamaya başlarlar. Bu nedenle de, düşünce ve davranışlarını, (farkında dahi olmadan) bu kurgusallık üzerinden manalandırırlar. Sonuçta bu kurgu, insanların kendi zihinlerinde yaratıp büyüttükleri, her daim hizmet edilerek mutlu edilmesi gereken bir tanrı haline gelir.

Bu sahte tanrı, aslında insanların gözleri ile gerçeklik arasına inmiş bir perde gibidir. Perdeye hürmetkar olan insanlar, arkadaki gerçeklikten habersiz yaşarlar.

3. Dehümanizasyon: İnsanların kendilerine yalan söyleyebilme amacıyla kullandıkları bir psikolojik savunma mekanizması olan **akla uydurma**, belli kişilere yapılan (ya da yapılacak olan) kötülüklerin mazur gösterilebilmesi kaygısı söz konusu olduğunda da gözlenir. Buna göre, kendilerine kötülük yapılan kişilerin aslında değersiz, aşağılık kimseler oldukları ve dolayısıyla da kendilerine yapılanları hak ettikleri dile getirilir.

Milgram Deneyi örneğinde kişisel bazda gerçekleşen **dehümanizasyon**, milliyetçi ve militarist endoktrinasyonda da kullanılır. Kitlesele eğitim ya da askerlik eğitimi bünyesinde insanlara kendi irki, milli, medeni ya da kültürel değerlerinin üstün olduğu ve (dolayısıyla) dünyanın geri kalanının (ya da spesifik olarak belli düşmanların) daha aşağı bir zihniyete sahip oldukları fikri aşılınarak, hem analiz biriminin bireyler değil topluluklar olduğu ima edilir, hem de geçmişte işlenmiş ya da gelecekte işlenmesi muhtemel olan kimi suçlar mazur gösterilir. ABD'de kızilderilileri ilkel yaratıklar olarak tasvir eden kimi **yazarlar** bu çerçevede değerlendirilebilir. (Geçmişte Afrikalıların

köleştirilmesi de aynı dehümanizasyon mekanizmasıyla meşrulaştırılıyordu.)

Dehümanizasyonun her türlüünün ciddi bir empati yoksunluğu doğuracağı ve kişiyi sağlıklı karar almaktan uzaklaştıracağı söylenebilir. Milgram Deneyi'nde, denekler, denek öğretmen ile denek öğrencinin katılımcılar arasından kura ile belirlendiğini zannediyorlardı. Buna göre, kendilerinin de pekala diğer odada elektrik verilen öğrencinin yerinde olabileceklerini bilgisine sahip olmalarına rağmen, doğru cevabı bilemeyen öğrenciyi dehümanize etmekten geri durmadılar. Bu durumun, başka bir ülkedeki insanların ölmeyi hak ettiklerini düşünen bir kişinin kendisinin de o ülkede doğmuş olabileceğini aklına getirmemesinden hiçbir farkı yok elbette. Rütbesiz olduğu için türlü eziyete maruz kalan bir erin, onbaşı ya da çavuş olduktan sonra, kendi geçmişinin aynası konumunda olan insanlara aynı işkenceleri çektirebilmesi, fakat içinde bulunduğu ve farkında olmadan yürüncesine girdiği sistemin bütün bunlara neden olan niteliğini sorgulamaması da bu çerçevede değerlendirilebilir.

4. Eylemsizliğin Akla Uydurulması: Amaçlarına ulaşabilmek için insanları sindirmek zorunda olan otoriter rejimlerde, sindirilmişliğin korkaklık, korkaklığın da eylemsizlik doğurması doğal. Hemen her koşulda onurunu muhafaza etme eğiliminde olan insanın, bu eylemsizliği de olduğu gibi içselleştirmeyip çeşitli şekillerde akla uydurması da anlaşılır bir tepki. Düşündüklerini söyleyemeyen, etraflarında yanlış buldukları olaylar cereyan etse de seslerini çıkarıp itiraz etme cesaretini gösteremeyen ve hepsinden önemlisi, kendi doğru bildiklerini dile getirip konumlarını riske atmaktansa, yanlış olduğunun farkında oldukları şeyleri yapmaya devam eden ve bunu yaparken de başkalarının canlarını yakan insanların, bunca ezikliklerine rağmen yenilgiyi kabul etmeyip durumlarını mazur göstermeye çalışmaları, insanın kendi kendisini kandırmaya fazlasıyla müsait bir yapıya sahip olduğu düşüncesini kuvvetlendiriyor.

Varlığıyla insanın içindeki cesaret ve onur hissini kıran otoritenin, hakimiyetini ancak bu durumu sürdürülebilir kıldığı ölçüde devam ettirebileceği de söylenebilir. Bu noktada otoritenin kölesi (emir kulu) olarak kullanılan kimi memurlar hatırlanacak olursa, farkındalık hissini yanı sıra cesaretini ve onurunu da yitirmiş olan böyle kitlelerin özelliklerine sahip olan insanların sayıca çokluğunun söz konusu rejimin özgürleşmesinin önündeki en büyük engel olduğu da söylenebilir. Bir başka deyişle, otorite tarafından kullanılmayı reddeden ve böylelikle otoriteyi 'kuklasız' bırakan insanların çokluğu, özgürleşmenin gerek şartlarındandır. Çünkü uzuvları olmayan bir bedende, beynin düşünceleri eyleme dökülemez. (Bu durum, uzuvları olan, ancak beynini kullanamaz hale getirilmiş olan kişisiz rejim nesnelere içinde buldukları halin tersine karşılık gelir.)

¹ Winn, Denise. [1983] 2000. The Manipulated Mind: Brainwashing, Conditioning and Indoctrination. Cambridge, Massachusetts: Malor Books. 104-105.

² **Stephen King**'in 1996 yılında yayınlanan ve **sinemaya** da uyarlanan seri romanı **Yeşil Yol**'da, gardiyan Paul Edgecomb'un şu sözleri, bu durumun aksi yönünde bir tavır, bir farkındalığı ifade eder: 'Hesap gününde Tanrı'nın huzuruna çıktığımda bana neden kendisinin gerçek mucizelerinden birini öldürdüğümü sorduğunda ne diyeceğim? Bu benim mesleğimdi mi diyeceğim?'

Endoktrinasyon (4): Hannah Arendt ve 'Kötülüğün Sıradanlılığı'

Stanley Milgram'in insan psikolojisi üzerindeki otorite etkisini ölçmek istemesi, idam edilen Nazi Almanyası savaş suçlusu *Adolf Eichmann*'in aslında anti-semitik düşüncelere sahip olmayıp, sadece kariyerinde yükselme gayreti içerisinde olan bir asker olduğu yönünde güçlü deliller olmasından ileri geliyordu. Yahudi ırkına karşı herhangi bir kin duymayan bir insanın, sırf üstlerinin

emirlerini uygulamak ve böylelikle kariyerinde yükselmek adına onca insanın ölümünden sorumlu olmakta bir mahzur görmemiş olması ihtimali, dünya tarihi boyunca yaşanan onca korkunç hadisenin nedenleri arasında bugüne dek yeterince üzerinde durulmamış çok önemli bir faktör olabileceği anlamına geliyordu.

İnsanların kendi davranışlarını sorgulamayı ve de kişisel hesapları ya da cesaretsizlikleri nedeniyle yanlışlara rıza göstermeleri gibi küçük görünen gerçekliklerin, diktatörlerin yükselişinde ve delice fikirlerinin taban bulmasında belirleyici olabileceği bir dünya anlamına geliyordu bu. Çünkü sadist dürtülere sahip olmayan sıradan insanların dahi kaba ve acımasız bir ölüm makinesinin ruhsuz dişileri gibi kullanılabileceği bir dünya, bugüne kadar yürütülen varsayımlar doğrultusunda tanımlanan dünyadan epey farklıydı.

Kaldı ki, Milgram Deneyi, hakkında çıkarsamalarda bulunmaya çalıştığı gerçek dünyadakine nisbeten çok daha fazla empati ve özgür düşüncenin bulunduğu bir ortamda gerçekleşmişti. Öğretmenlere öğrencinin konumunda da olabilecekleri açıkça hissettirilmiş, elektrik verilmenin nasıl bir his olduğunu anlayabilmeleri için kendilerine küçük bir şok dahi uygulanmıştı. Tek taraflı bilgilendirmenin, subjektivitenin ve dehumanizasyonun hakim olduğu gerçek dünyada bu durumun her zaman söz konusu olduğunu söylemek epey zor. Deneklerdeki otorite ve itaat algısı da, çok kısa süreli bir şekillenmenin eseri. Uzun süreli bir endokrinasyon çerçevesinde deneyin kendisinin kutsanması ya da deney yöneticisinin otoritesinin hissettirilmesi söz konusu olmamıştı. Şöyle ki, deneklere ordulardaki karşılıklarına tekabül edecek şekilde (sözgelimi) 'yanlış yapanların ağır bir şekilde cezalandırılmayı hak ettikleri' ya da 'bu tür cezalandırmalarda görev almanın yüce ve onurlu bir davranış olduğu' gibi konularda sistematik bir endokrinasyon uygulanmamıştı. Bilim adamlarının kararlarının sorgulanamazlığını ima eden ve böylelikle deney yöneticisinin otoritesini pekiştiren türden bir boyun eğdirme de söz konusu olmamıştı. Bütün bunlardan hareketle, Milgram deneyinde, sadece birer cümlelik rica ve uyarılardan oluşan dört aşamalı yönlendirici komutlar verilen deneklerin gerçek dünyadakilere daha yakın türden bir ortama alınmış olmaları durumunda deney sonuçlarının çok daha korkunç bir tablo ortaya koyacağı rahatlıkla söylenebilir.

Küçük Eichmannlar

Hannah Arendt, Adolf Eichmann'ın 1961 yılında infaz edilmesinden iki yıl sonra yayınlanan '*Eichmann Kudüs'te*' adlı kitabında, Eichmann'ın yargılanmakta iken hakkındaki suçlamaları reddederek kendisinin sadece bir asker olarak 'işini yaptığını' söylemiş olması üzerine 'Kötülüğün Sıradanlığı' (*banality of evil*) kavramını ortaya attı. Arendt, Eichmann'ın anti-semitist ya da ırkçı olmamasından ve sadizm de dahil olmak üzere herhangi bir psikolojik sapma göstermemesinden yola çıkarak yaptığı bu kavramsallaştırma ile, 'iş gereği' kendisine verilen emirleri herhangi bir etik sorgulama yapmadan yerine getirmekte bir mahzur görmeyen 'yiğınları' kast ediyordu. Buna göre, dünyada kötülük marjinal bir olgu değildi. Arendt'in bu tabiri, aksine, günlük hayat içerisinde kendince yer alan, yaşadıkları toplumdaki hakim değerleri sorgulamayan, eleştirel düşünceden yoksun oldukları için de davranışlarının sonuçlarını değerlendirme ihtiyacı hissetmeyen insanların önemli bir çoğunluğa tekabül ettiklerini ve kötülüğe karşı kayıtsız halleriyle gayriahlaki uygulamalara işlerlik kazandırdıklarını ifade ediyordu.

Arendt'in kelime seçiminden de anlaşılacağı gibi, 'kötülüğün sıradanlığı' ile herhangi bir ideolojiden ziyade insanların vurdumduymazlığı hedefe konuyor, sadece kendi küçük dünyalarını ve küçük maaşlarını düşünen insanların büyük resme olan kayıtsızlıkları dile getiriliyordu.¹ 'Kötülüğün sıradanlığı' kavramı, ortaya atıldığı günden itibaren değerlendirmelere konu oldu. Ancak, Amerikalı endüstriyelleşme karşıtı anarşist düşünür *John Zerzan*'ın 1995 yılında yazdığı bir *makalede* Amerika'daki sistemin içinde istihdam edilenleri 'Küçük Eichmannlar' olarak nitelendirmesi ile birlikte, Arendt'in insanların büyük bir çoğunluğunu kast ederek genel bir tespitte bulunma amacıyla kavramsallaştırdığı bu kavrama yeni bir boyut eklenmiş oldu.

'Kavramsallaştırma'dan çok 'isim takma' olarak değerlendirilebilecek olan 'Küçük Eichmannlar' ifadesi, son olarak da, Colorado Üniversitesi profesörü *Ward Churchill*'in 2003 yılında yayınlanan '*Justice of the Roosting Chickens*' adlı kitabında, 11 Eylül saldırılarında ikiz kulelerde hayatını kaybeden teknokratları '*Küçük Eichmannlar*' olarak nitelendirmesiyle gündeme geldi. Gerek Zerzan'ın, gerekse Churchill'in ifadeleri elbette eleştirilmeye fazlasıyla müsait. Ancak bu durum, yaşadıkları ülkelerden ve kendilerini bağlı hissettikleri politik ideolojilerden de bağımsız olarak, hemen her yerde küçük Eichmannlar'ın çoğunlukta oldukları gerçeğini değiştiriyor.

Bütün bunlardan çıkarılması gereken asıl sonuç, yine Milgram Deneyi'nin bulgularında gizli. Hatırlanacak olursa, Stanley Milgram kimi deneylerde denek öğretmenin konumunda küçük bir değişiklik yapmış, denek öğretmenin görevine aynı şekilde devam etmesine karşın düğmelere onun yerine deney yöneticisinin basmasını kararlaştırmıştı. Bu deneylerde, öğrencilere 450 volta kadar elektrik veren deneklerin oranı genel ortalama olan %62'den %92'ye yükselmişti. Çünkü denek öğretmenler, sadece üç kişiden ibaret olan bu yapının bir parçası olmalarına rağmen, elektrik verme işini bizzat kendileri yapmadıkları için psikolojik savunma mekanizmalarını çalıştırarak kendilerini sorumluluktan soyutlamışlar ve yaşananlara itiraz etmeyi gerekli görmemişlerdi. Milgram, deneyle varılan pek çok sonuç arasında bilhassa bunu çok korkunç buluyor. Modern toplumlarda hiçbir zaman tek bir insanın herşeyi yapmadığını, birinin masabaşında çalışırken, bir başkasının tetiği çektiğini ifade eden Milgram, işbölümü ve branşlaşmanın, insanların resmin tamamını görmelerini engellediğine dikkat çekiyor.²

¹ İnsanın, kendisini bir kez garantiye aldıktan sonra, içinde faaliyet gösterdiği yapının başkalarının hayatını ne şekilde etkilediğini göz ardı eden bir yapıya sahip olduğu düşüncesi Milgram Deneyi'nde yapılan çeşitli gözlemlerle de teyit edilmişti. Deney yöneticisi, elektrik vermeye devam etme konusunda kararsızlık yaşayan öğretmenlere 'öğrenciye bir şey olsa dahi kendilerinin sorumlu tutulmayacağı' yönünde bir güvence verdikten sonra deneklerin çoğu elektrik vermeye devam etmişlerdi.

² Winn, Denise. [1983] 2000. *The Manipulated Mind: Brainwashing, Conditioning and Indoctrination*. Cambridge, Massachusetts: Malor Books. 46-47. 105.

Endoktrinasyon (5): Zimbardo Deneyi

1961 yılında Yale Üniversitesi'nde gerçekleştirilen Milgram Deneyi'nin ardından, insanların otorite algılarını ve otoriteye itaat etme eğilimlerini açıklayabilme adına başka araştırmalar da yapıldı. Bu araştırmalar arasında dikkat çeken ilk çalışma, 1971 yılında Stanford Üniversitesi'nde gerçekleştirilen hapisane deneyi oldu.

Amerikan Deniz Kuvvetleri tarafından finanse edilen ve psikoloji profesörü *Philip Zimbardo* tarafından Stanford Üniversitesi'nde gerçekleştirilen deneyin asıl odaklandığı nokta, askeri hapisanelerde tutuklular ve gardiyanlar arasındaki ilişkilerdi. Ancak, deney esnasında gerek otoriteye boyun eğme konumundaki insanların sergiledikleri tavırlar, gerekse otorite kurma durumunda olanların başvurdukları uygulamalar, (başlangıç itibarıyla böyle bir bağ zorunlu olmasa da) Milgram Deneyi'nin bulgularını teyit etti.

Stanford Hapishane Deneyi, herhangi bir sadist eğilime ya da psikolojik rahatsızlığa sahip olmayan sıradan insanların, hapisane gibi katı kuralların ve disiplinin hakim olduğu bir ortama girmeleri durumunda birbirleri ile ne türden ilişkiler geliştireceklerine odaklanıyordu. Bu nedenle de, denek olarak deneyimli mahkûmlar değil, (askeri hapisanelerde görüldüğü gibi) herhangi bir kriminal davaya konu olmamış sıradan insanlar kullanılacaktı.

Deney Tasarımı

Zimbardo Deneyi için Stanford Üniversitesi Psikoloji Bölümü binasının bodrumunda küçük bir hapisane inşa edildi. Deneklerin bu simülasyon ortamında hapisane şartlarını bire bir yaşamaları istendiğinden, (tabelalardan ortamdaki ışık miktarına kadar) pek çok detay mümkün olduğunca göz önüne alındı. Hapishanede takriben iki metre eninde ve üç metre boyunda olan üç hücre vardı. Bunun dışında bir de kapı genişliğinde, ancak içeri doğru sadece 60 santimetrelilik bir cepheye sahip

olan bir tür yüklük de tecrit odası olarak kullanılacaktı.

Hapishanede kullanılacak deneklere ise, hapishane psikolojisi konusunda yapılacak olan bir çalışmada ücret karşılığı yer alacak erkek üniversite öğrencilerine ihtiyaç duyulduğu şeklindeki yerel gazete ilanlarıyla ulaşıldı. Başvuruda bulunan 75 kişi arasından, psikolojik olarak en sağlıklı durumda olduğu tespit edilen 24 kişi seçildi. Son olarak da, (Milgram Deneyi'ni çağrıştıracak şekilde) bu 24 kişi rastgele ikiye gruba ayrılarak 12'şer kişilik gardiyan ve mahkum grupları oluşturuldu.

Zimbardo, gerçekçiliği temin edilebilme amacıyla şehir polisiyle anlaşma sağlayarak, deneyin başlayacağı gün denek mahkumların evlerinden polis tarafından alınmalarını sağladı. Polisler, bunun bir deney olduğuna dair hiçbir imada bulunmadan, denek mahkumlara standart prosedürü uyguladılar: Denek mahkumların kapılarını çaldılar; 'silahlı soygun' gerçekleştirmiş olmaktan ötürü haklarında tutuklama emri olduğunu beyan ettikten sonra komşuların bakışları arasında haklarını okuyarak onları kelepçelediler, ve ardından da polis arabasının arka koltuğunda şehir emniyet merkezine götürdüler.

Emniyet merkezinde (yine prosedüre uyularak) mahkumların fotoğrafları çekildi ve parmak izleri alındı. Sonra da hepsi üniversitede hazırlanmış olan hapishaneye getirildiler. Hapishanede mahkumlar çıplak soyulduktan sonra spreylendiler. Ardından da, deney boyunca mahkumlara adlarıyla değil, numaralarıyla hitap edilmesi istendiğinden, her birine üzerlerinde numaraları yazılı olan ve tulum benzeyen üniformalar verildi. Mahkumların ayak bileklerinden birine de, küçük birer zincir vurularak esaret hissi perçinlenmek istendi.

Bütün bunlar, elbette mahkumlara boyun eğdirme, bireyselliklerini kaybettirme ve neticede hepsine yeni bir kolektif aidiyet oluşturma amacıyla yapılıyordu.

Gardiyanların durumu ise, mahkumlarındakinden tamamen farklıydı. Gardiyanlar (tıpkı gerçek hayatta olduğu gibi) vardiya usulü çalışacak, işleri bittiğinde evlerine döneceklerdi. Ayrıca, yine mahkumların aksine, tulum değil, haki üniformalar giyecekler, otorite kurmalarını kolaylaştırması amacıyla da göz temasını önleyecek aynalı gözlükler takacaklardı.

Zimbardo, gardiyanlara güçlü olanın onlar olduklarını ve düzeni sağlamaktan da yine onların sorumlu olduğunu söylemişti. (Ancak bunu nasıl gerçekleştirecekleri konusunda bilhassa hiçbir bilgi vermemişti.) Gardiyanlara coplar da verilmişti, ancak fiziksel anlamda hiçbir ceza uygulamaları gerektiği de kendilerine hatırlatılmıştı.

Zimbardo da *hapishane idarecisi* olarak deney ortamında bulunuyordu. Zimbardo'nun araştırma görevlilerinden biri ise, *hapishane müdürü* görevindeydi. Her ikisinin de kendilerine ait birer ofisleri vardı. Bunun dışında, 17 yıl hapiste kalmış eski bir hükümlü olarak hapishane hayatı konusunda uzman olan *Carlo Prescott* da danışman olarak (diğer başkalarıyla birlikte) sahne arkasında Zimbardo'ya yardımcı oluyordu. Prescott aynı zamanda şartlı tahliye memuru görevini de üstlenecekti.

Deney Sonuçları

Deneyde sorunların başgöstermesi çok uzun sürmedi. Mahkumların 'ilk andan itibaren edilgen bir tavır sergiledikleri görülürken, gardiyanlar giderek daha da agresifleştiler. Fiziksel cezalar vermeleri yasaklanmış olduğu için de, sözlü saldırılara giderek daha fazla ağırlık verdiler.¹ Bu umulmadık gelişmeler üzerine, mahkumlardan özellikle beş tanesinde ciddi rahatsızlık belirtileri görülmeye başlandı ve iki hafta sürmesi planlanan deneyin daha ikinci gününde hapishanede mahkum isyanı yaşandı. İsyanı bastırabilmek ve hapishaneyi kontrol altında tutabilmek için, gardiyanlar kendi aralarında işbirliğine gitmeye ve fazla mesai yapmaya karar verdiler. Aldıkları önlemler sertti.

Gardiyanlar, rutin hapishane sayımlarını sürece çok uzun tutarak mahkumlar için zihinsel ve fiziksel bir işkence haline getirdiler. Mahkumları saatlerce sınav çekmeye zorladılar; tualete gitmelerini yasakladılar ve ihtiyaçlarını lazımlığa gidermek zorunda bıraktılar. Küçük hapishaneyi idrar kokusu kapladı. Çıplak elle tuvalet temizliği yaptırmak, yataklara el koyarak mahkumları betonda uyumak zorunda bırakmak da, gardiyanların başvurdukları diğer yöntemlerdendi. Deneyin başlamasından sadece 36 saat geçmişti ki, bu tür baskıları kabullenemeyen denek mahkum 8612, kontrol edilmemez hale geldi. Dengesiz davranışlar gösteren mahkum, mecburen deneyden çıkartıldı.

Dördüncü güne gelindiğinde, mahkumların kaçış planı içerisinde oldukları şeklinde bir söylenti yayıldı. Toplu bir ayaklanma durumunda güvenliği sağlayamamaktan endişe eden Zimbardo, bunun üzerine şehir polisini arayarak, onların nezarethanelerini kullanıp kullanamayacaklarını sordu, ancak bu konunun sorumluluğunu üzerlerine alamayacaklarını söyleyen polisin yanıtı olumsuz oldu. Bu esnada, yaşadığı psikolojik yıkım nedeniyle deneyden çıkartılan ikinci mahkum olan 819'un yerine hapisaneye yedek listeden sonradan dahil olan 416 numara, serbest bırakılma talebiyle açlık grevine başladı. Gardiyanların durumu kontrol altına alabilmek için kendisini son derece dar olan tecrit odasına kilitleyip üç saat orada tuttular. Ancak hepsinden önemlisi, hapisane koşullarını içselleştirmiş olan diğerleri, onu 'sorun çıkaran' biri olarak gördüler.

Sonuç itibarıyla, hapisane simülasyonu kısa bir sürede gerçek bir cezaevini andırmaya başladı. Olayların kontrol edilemez hale gelmesi üzerine de, Philip Zimbardo, altıncı gün deneye son vermek zorunda kaldı.

Zimbardo Deneyi ile İlgili Detaylar

- Zimbardo, gözlemlediği gardiyanların davranışlarını üçe ayırıyor: Sadistçe uygulamalarda bulunan, mahkumları aşağılayıp küçük düşürmekten zevk alan gardiyanlar, sadistçe uygulamalarda bulunmayan, ancak sert hapisane kurallarını da harfiyen uygulayan kuralcı gardiyanlar, olanlardan memnun olmayıp mahkumlara arada sırada gizlice küçük yardımlarda bulunan gardiyanlar.
- Bütün denekler, kendilerine deney (sistem) tarafından biçilen rolü oynama eğiliminde oldu. Hapisane koşullarının tamamen dışında olan danışman Prescott dahi, şartlı tahliye memuru görevini yerine getirirken, mahkumlara yıllardır kendi şartlı tahliye memurunun ona davrandığı gibi davranmış, onlara, 'Hapisten çıkmak istiyorsun. Diyelim seni serbest bıraktık, topluma ne gibi bir faydan olacak?' gibi sorular yöneltmeye başlamıştı. Deneyin sona ermesinden birkaç ay sonra tekrar bir araya getirilen ve yüzleştirilen denekler de bu 'rol oynama' durumunu teyit ettiler.
- Gardiyanlar, hapisanenin mikrofon ve kameralarla gözlem altında olduğunu bilmediklerinden, hapisane yöneticilerinin onları görmediğini zannettikleri durumlarda çok daha acımasızlaşıyorlardı.
- Mahkumlar arasındaki konuşmaların yüzde doksanı hapisane şartları hakkında iken, sadece yüzde onu hapisane dışındaki hayatları hakkında olmuştu. Bu nedenle de, mahkumlar altı günlük süre zarfında birbirleri hakkında çok az şey öğrenmişlerdi.
- Gardiyanların, kendi aralarındaki konuşmaları ise, ekseriyetle, problem çıkardığını düşündükleri mahkumlar hakkındaydı.
- Kimi mahkumlar, Zimbardo'ya, alacakları ücretten vazgeçmek karşılığında şartlı tahliye olmak istediklerini söylemişlerdi. Ancak Zimbardo bunu onaylamayıp mahkumları oyaladığında, hiçbiri tek taraflı olarak deneyi bırakıp gitmeyi düşünmemişti. Zira böyle bir şey talep etmeleri durumunda Zimbardo'nun buna engel olmaya kanunen elbette hiçbir hakkı yoktu.
- Bir gün hapisaneye gerçek cezaevlerinde görev yapan bir rahip gelmiş ve mahkumlarla görüşmeler yapmıştı. Rahip, bu görüşmelerden sonra, mahkumların ruh hallerinin hapse yeni girmiş olanlarınkine çok benzediğini belirtmişti. Rahiple yapılan görüşmelerin çok önemli bir ayrıntısı da, mahkumların çoğunun rahibe kendilerini isimleriyle değil, numaralarıyla tanıtmış olmalarıydı - ki bu da hapisane şartlarını çok kısa bir sürede içselleştirdikleri ve bireyselliklerini yitirmeye başladıkları anlamına geliyordu. Kimi mahkumlar ise, rahipten kendileri için bir avukat bulmasını istemişlerdi.
- Gardiyanlar, deney ortamını çok sevmişler, vardiyaları sona erdikten sonra da (ücret almayacak olmalarına rağmen) hapisanede kalmak istemişler ve saatlerce orada durmuşlardı.
- Deneyin erken sona erdirilmesi mahkumları çok sevindirirken, gardiyanları üzmüştü.²

Zimbardo Deneyi ile Milgram Deneyi'nin Karşılaştırılması

çok sonucun burada da teyit edildiği görülüyor. Herşeyden önce, Stanford deneyinde de, denekler, zamanla işin içine girdikçe, deney ortamını insanlar tarafından oluşturulmuş bir konsept olmaktan ziyade, gerçekliğin kendisi olarak görmeye başlıyorlar - ki bu durum, (Milgram Deneyi'nde olduğu gibi) diğer pek çok sonucun da sebebi oluyor.

Stanford Hapishanesi'nde mahkumların kendilerini mecbur olmadıkları anlarda dahi numaralarıyla tanıtılmaları, hiç kimsenin (deney için baştan anlaşmış dahi olsa) gitmek istemeleri durumunda kendilerini orada zorla tutmaya hakkı olmadığını unutmış görünmeleri, özetle, dış dünyayı unutarak bütün gündemlerini sadece hapishane merkezli kılmaları, dahası, her gün mesai sonrasında evlerine giden ve dış dünya ile günlük ilişkilerini 'iş dışında' da olsa devam ettiren gardiyanların dahi zihnen aynı gündeme hapsolmaları, deney ortamında kurgulanan gerçekliğin bütün denekleri kuvvetlice tesir altına aldığı gerçeğini ortaya koyuyor. Milgram Deneyi'nde, deneğe elektrik vermek istemediği halde mecbur olduğunu düşünerek bunu yapmaya devam eden ya da deney yöneticisinin 'Yapmak zorundasın' mealindeki uyarılarına itaat eden denek öğretmenlerin deneyi belli otoriteye sahip olan müstakil bir varlık olarak algılamaya başlamış olmaları da aynı sahte gerçeklik tesirinin bir sonucu.

Stanford Hapishanesi'nde deneklere gardiyan-mahkum şeklindeki görev dağıtımının rastgele yapılmış olmasına rağmen gardiyanların empati kuramamış olmaları, Zimbardo Deneyi ile Milgram Deneyi arasındaki bir diğer benzerlik.

Her iki deneyde de teyit edilen bir diğer önemli sonuç ise, kendilerine bir otorite tarafından 'Senin işin bu' denilen insanların herhangi bir etik sorgulama yapmadan görevlerini benimsemeleri. Bir başka deyişle, belli konseptleri bir kez oluşturduktan sonra, insanlara en yapılmayacak işleri dahi yaptırmak mümkün. Ancak konu bununla sınırlı da değil. Şöyle ki, bu tür işlerde kullanılan insanlar, farkında dahi olmadan içine girdikleri yeni dünya tarafından şekillendirilmeye, bu dünyanın şartlarına uyum gösterecek şekilde değişmeye de başlıyorlar. Mahkumlara eziyet eden gardiyanların şiddet ile ilişkilerinin para boyutunu da aşarak kişisel bir meşgale haline gelmesi ve sonrasında gardiyanların mesaisi bittiğinde dahi işlerini bırakmak istemeyip hapishanede kalmaları, böyle bir değişimin sonucu.

Bu durum, *Sineklerin Tanrısı*'nda ifade edilen özde iyi ya da kötü olan iki farklı insan tipine yeni bir boyut daha getirerek, eylemdeki iyilik ve kötülüğün de kişiyi etkilemesini ima ediyor. Sadistliğin sadece doğuştan gelen baskın bir özellik olmayıp, sonradan da baskınlaşabileceğine işaret eden bu bulgu, devletin ya da başka otoritelerin kontrolü altındaki kimi kişilerin yıllarca bu tür işlerle meşgul olmalarının ne gibi tehlikeler arz ettiği konusunda da bir fikir vermeli. (1980'li yıllarda askeri cezaevlerinde Kürtlere yapılan akıl almaz işkenceler (1,2), bu durumun dünyada görülmüş en nadir örneklerindedir.)

Bütün bunlar, insanların günlük hayatları içerisinde olağan bularak gerçekleştirdikleri pek çok davranışın, esas itibariyle, *topluma hakim olan normlar doğrultusunda onlara başkalarının biçilen rollerin gereğini yerine getirmelerinden* başka bir şey olmadığı anlamına geliyor. Dahası, insanların farkında bile olmadan oynamayı kabul ettikleri bu roller, onları istemleri dışında değiştirmekle kalmayıp, içlerindeki kimi iyi ya da kötü yönleri (ya da yetenekleri) açığa çıkartırken, kimi diğerlerini de köreltiyor. Bu durum ise, sosyal hayatın içerisinde özgür bir birey olarak yaşadığını zanneden ve Zimbardo Deneyi'ni şok edici bulan insanların aslında bir tür *açık cezaevi deneyi* içerisinde olduklarını fark edememelerinden başka bir şey değil.

Not: Stanford Hapishane Deneyi'nin detaylarını içeren Quiet Rage adlı belgesel, deney için yapılan *resmi sitede* 100 dolardan satılıyor. Ancak aynı belgeseli *Google Video*'dan ücretsiz izlemek de mümkün.

¹ Watson, Peter. 1978. *War on the Mind: The Military Uses and Abuses of Psychology*. New York: Basic Books, Inc., Publishers. 261.

² ibid 261-262.

Endoktrinasyon (6): Çevre Etkisi

İnsan, yapısı gereği, içerisinde yaşadığı ortamda hakim olan değer yargılarını (ve bu değer yargıları doğrultusunda oluşmuş olan normları) çoğu zaman farkında dahi olmadan veri kabul eder. Bu durumun doğal bir sonucu olarak da, farklı çevrelerde hakim olan farklı normlarla yüz yüze geldiğinde, bu normların kendisinininkilere görece konumlarını göz önüne alır ve değerlendirmelerini ona göre yapar. Buna göre, hayatın bir fakültesinde olağan kabul edilen bir davranış biçimi, bir diğerinde aşırılık olarak görülebilir – ki bu da zaten aşırılık ifadesinin başlı başına göreceli olmasından ötürü son derece doğal.

Milgram ve Zimbardo deneylerinin bir diğer önemli özelliği de, gerçek hayatın içerisindeki bu farklı fakültelerde hakim olan kimi örfleri simülasyon ortamına aktarmış olmaları. Bu deneylerde yer alan denekler, kendi çevrelerinde 'aşırılık' olarak nitelendirilecek olan kimi uygulamaların olağan karşılandığı yeni bir ortama giriyor, bu yeni ortamın normlarını (farklı seviyelerde de olsa) içselleştirmeye başlıyor ve hatta, çoğu zaman içselleştirmeden de bağımsız olarak bu normlara uyum gösterme gayreti içerisinde oluyorlar.

Bütün bunlarda, insanın otoriteye karşı zayıflığının yanı sıra çevresinden çok kolay etkilenebilen bir varlık olmasının da önemli bir payı var elbette. Bu noktada, insan tabiatındaki bu iki zayıflığın birbirlerinden kopuk şeyler olmayıp belli kesişim alanlarına sahip olduğu da söylenebilir. Şöyle ki, insan, müdahil olduğu bir ortamdaki çoğunluğun belli bir düşünce ya da davranışı temsil ediyor olması durumunda (otorite karşısında sergilediği tavır fazlasıyla andıran bir şekilde) o çevrede hakim olan normlara uyum gösterme eğilimi içerisinde giriyor.

Örneğin, [Milgram Deneyi](#)'ne katılan denekler, tüm dünyada muteber olan seçkin bir üniversitenin ortamına girmişler, alanında uzman olan ve ne yaptığını bilir görünen kimselerin ciddi bir emek sarf ederek bir deney ortamı hazırladıklarına şahit olmuşlardı. Bu tür bir ortama sonradan dahil olan bir insanın, kendi bildiğini okumaktan ziyade, o ortama uyum gösterme eğiliminde olması kuvvetle muhtemeldir. Bu durumdaki bir insan, etrafındaki gelişmelere kayıtsız kalmayacak olsa da, kendi düşüncelerini ifade etmekten çok, kendisine söyleneni yapma yönünde tavır alacaktır.

Konuya 'uyum gösterme' açısından bakıldığında, benzeri bir durumu [Zimbardo Deneyi](#)'nde çok daha net bir şekilde gözlemlemek mümkün. Bu da, deneyin kapalı bir ortamda gerçekleştirilmiş, daha uzun süreli tutulmuş olmasının bir sonucu. Zira deneyin ilk gününde hapisaneye 'bir deney çalışması çerçevesinde' getirildiklerini düşünen denekler, maruz kaldıkları insafsızca uygulamalar karşısında gardiyanlara 'hapisanenin bir deneyden ibaret olduğunu' ve 'kendilerine bu şekilde davranmaya hakları olmadığını' söyleyerek uygulamalara karşı çıkıyorlardı. Ancak sonraki günlerde hapisanenin gerçekliği bu düşüncenin önüne geçmiş, denekler mahkum olma durumunu içselleştirmişlerdi. Bu durum elbette gardiyanların uygulamalarını kabullendikleri anlamına gelmiyordu. Denekler, kendilerini mahkum olarak görmeye başladıktan sonra da gardiyanlara karşı çıkmaya devam etmişlerdi. Ancak bu karşı çıkışları artık denek değil, mahkum gözüyle yapmaya başlamışlardı. Bir başka deyişle, aynı deneye iştirak eden iki grup denekten birinin diğerine itirazı şeklindeki kurgusal merkezli gerekçe ortadan kalkmış, simülasyonun ortaya koyduğu yapay çevre, gerçekliğin yerini almıştı. Mahkumların mecbur olmadıkları

durumlarda dahi kendilerini rakamlarıyla tanıtmaya başlamaları ya da deneyden ayrılmak ve hapishaneyi terk etmek istemeleri durumunda hiç kimsenin onlara engel olmaya hakkı olmadığını dahi düşünemez hale gelmiş olmaları gibi örnekler de yine hapishanenin yapay gerçekliğinin dışarıdaki hayatın gerçekliğinin önüne geçmesinin bir sonucuydu.

Mahkumların tecrübe ettiği bu durumun aynısı, aslında elbette gardiyanlar için de geçerliydi. Hapishane ortamını hayatlarının merkezine alan gardiyanlar, kendilerine herhangi bir ek ücret ödenmeyeceğini bilmelerine rağmen mesai saatleri dışındaki vakitlerini dahi orada geçirmişler, deney erken sona erdirildiğinde de hayal kırıklığına uğramışlardı.

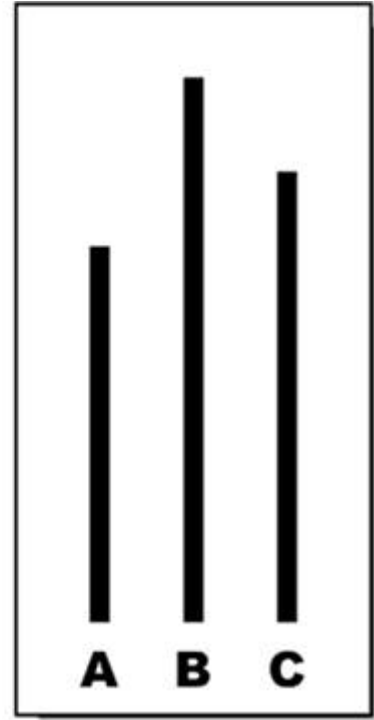
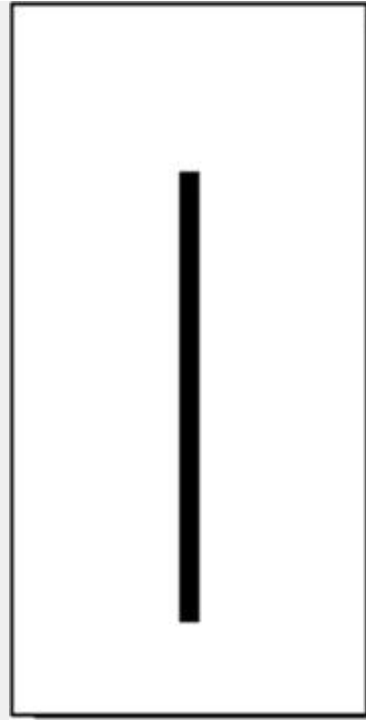
Bu gibi durumlarda bir tür perspektif sorunu yaşandığı söylenebilir. Hayatı büyük bir çembere, hayatın içerisindeki farklı fakülteleri (ve onların içerisindeki alt fakülteleri) de bu büyük çemberin içindeki daha küçük çemberlere benzetmek suretiyle bu durumu açıklamaya çalışmak mümkün. Zira insan, yapısı gereği, içinde bulunduğu küçük çembere odaklanarak kendi kişisel gündemini hayatın sayısız küçük fakültelerinden sadece biri ekseninde oluşturma eğiliminde oluyor. Bunun doğal bir sonucu olarak da, bütün o alt birimleri kuşatan çemberleri de, en büyük çember konumunda olan hayatı da, içinde bulunduğu küçük dünyanın subjektif yargılarıyla anlamlandırma eğilimi ortaya çıkıyor. Bir başka deyişle, kişi sadece kendisini küçük bir dünyaya hapsetmekle kalmayıp, yaşadığı perspektif sorunu nedeniyle kendi küçük dünyası dışındaki (küçük ve büyük) dünyaları göreceli olarak uzak görmeye (ya da hiç görmemeye) başlıyor; hayatın kendisini, içerisinde yaşadığı kapsül ile aynı şey olarak gördüğü için de, küçük bir parçadan hareketle bütünü tarife kalkışıyor.

Bu durumun örneklerini hayatın her noktasında görmek mümkün. Sivil siyaseti militarist bir bakışla yorumlamaya kalkan askerler, ya da tesiri altında oldukları militer milliyetçi ideoloji doğrultusunda dünyayı 'farklı ırktan olan insanların mücadele alanı' olarak gören yığınlar, içinde bulunulan subjektif parçanın önkabulleriyle bütünü tarif etme durumuna örnek olabilir.

Bu noktada, bireylerin nasıl olup da bu çemberler içerisine girebildikleri, (dinler ve felsefelerin yaptığı gibi) en dışta yer alan hayat çemberini dahi 'dıştan' değerlendirebilmeye gayret etmek yerine, tersi yönde hareket ederek belli küçük çemberlere saplanıp kalabildikleri sorusu ön plana çıkıyor.

Endokrinasyon (7): Asch Deneyi

İnsanların kuşatıcı ve objektif bir dünya/varlık algısına erişmeye gayret etmek yerine kendilerini dar bir çevre içerisine hapsetmeye yönelten sebeplerin hemen hepsi bir şekilde endokrinasyon merkezli konulara bağlanabilir. Milgram ve Zimbardo deneyleri doğrudan insan davranışlarına odaklanıyor olduğundan, bu deneyler bünyesinde yapılan gözlemlerin farklı yönlerini ele alarak, bireylerin varlık algılarının şekillenmesine ışık tutma adına farklı değerlendirmeler yapmak fazlasıyla mümkün. Ancak bu deneylerde özellikle 'otorite' ve 'çevre' vurgusunun güçlü olduğu söylenebilir.

Belli şartlar yerine getirildiğinde (çoğu zaman) ne denli eğitilmiş olduklarından da bağımsız olarak insanların düşüncelerinin ne denli kolay bir şekilde etki altına alınabileceğini gösteren bir diğer çalışma da, Sorokin ve Boldyreff deneyi olabilir.

Amerikan sosyologları Pitirim A. Sorokin ve J.W. Boldyreff, binin üzerinde lise ve üniversite öğrencisine ard arda iki kez *Brahms*'ın Birinci Senfonisi'ni dinlettiler. Öğrencilere dinletilen iki kayıt arasında hiçbir fark yoktu. Ancak deneyde, birinci dinletiden hemen önce senfoninin sunumunu yapan bir uzman, ilk senfoninin güzellik, duygusallık ve teknik kalite açısından ikinciye göre çok daha üstün olduğunu söyledi. İkinci dinletiden önce yapılan sunumda ise, dinleyicilere, birazdan dinleyecekleri senfoninin olsa olsa tanınmış bir şaheserin abartılmış bir taklidi olabileceği bilgisi verildi. Dinletilerin ardından, öğrencilerin sadece %4'ü iki farklı çalışma dinlediklerini kabul etmedi. %60'lık bir kesim ilk senfoniye, ikinciden üstün bulduklarını belirtirken, %21'e tekabül eden diğer bir geniş kitle ise kararsız kaldı.¹

Sorokin ve Boldyreff Deneyi ile ulaşılan sonuçların, Milgram ve Zimbardo deneylerinde elde edilen bulgularla aynı doğrultuda olduğu, insanların belli bir alandaki uzmanlığı ya da otoritesi genel kabul görmüş olan birinin yargılarını sorgulamaktan kaçındığı söylenebilir. Bu deneyle bir kez daha teyit edilen 'otorite' ve 'çevre' etkileri sonucunda, her toplumun, özellikle yer ve zamana bağlı olarak, kendi insan tipini ürettiği sonucuna da varmak mümkün. Ancak bu türden süreçlerin başka bileşenleri de yok değil.

Asch Deneyi

Amerikalı psikoloji profesörü *Solomon Asch*, Milgram ve Zimbardo deneylerinden çok önce, 1950'li yıllarda gerçekleştirdiği bir dizi deney ile, insanların *çoğunluğa* uyum gösterme adına kendi doğru bildiklerinden ne derece taviz vereceklerini ölçmek istedi. Sonuçlarının Profesör Asch'i dahi şaşırttığı bu deneyler, takip eden yıllarda Stanley Milgram'a da ilham kaynağı olacaktı.

Asch Deneyi'nde, deneklere 'göz muayenesi'ne alınacakları söylenmiş ve kendilerine iki karttan oluşan bir test uygulanmıştı. Kartlardan birincisinde, tek bir kalın çizgi bulunuyordu. Deneklerin yapması gereken, ikinci karttaki üç kalın çizgiden hangisinin birinci karttaki çizgi ile aynı uzunlukta olduğunu bulmaktı. Son derece basit olan bu deney sorusu, aynı oda içerisinde yan yana oturan ve genellikle 8 ila 10 kişiden oluşan gruplara aynı anda soruluyor, her kart ikilisinin gösterilmesinin ardından deneklerden sırayla sesli olarak yanıt vermeleri isteniyordu.

Ancak gerçekte, Asch Deneyi'nde yer alan her denek grubunda, deneklerin biri dışındaki herkes deney ekibindendi ve dolayısıyla ortada aslında sadece tek bir denek vardı. Deney başladığında deney ekibindeki sözde denekler, (önceden planlandığı şekilde) ilk birkaç soruya doğru yanıt veriyor, ancak takip eden sorularda hep birlikte aynı yanlış cevabı vermeye başlıyorlardı. Böylelikle, herkesin aynı yanlış cevabı verdiği durumlarda, deneklerin ne kadarının sıra kendilerine geldiğinde gözleri önündeki gerçeği dile getirmeyip çoğunluğa uyum gösterecekleri ölçülmek isteniyordu.

Asch Deneyi'nin Sonuçları

Deneklerin %74'ü, gerçekleştirilen deneylerde en az bir kez çoğunluğa uyararak yanlış cevap vermeyi tercih ederken, %28'i ise, deneylerin yarısından fazlasında yanlış cevaba iştirak etti. Deneklerin önemli bir yüzdesi, sadece ve sadece çoğunluk tersi istikamette görüş belirttiği için, net bir şekilde gördükleri bir gerçeği inkar yoluna gitmişlerdi.

Profesör Asch, çeşitli kontrol deneyleriyle bu durumun nedenlerini analiz etmek istedi. Bu deneylerden birinde, gruba 'doğru yanıt veren' bir kişi daha dahil edildi. Kendisinden önce sadece bir kişinin çoğunluktan ayrıldığını gören denekler, çok büyük bir çoğunlukla (%95) doğru yanıt vermeye başladılar. Bu durum, çoğunluğun otoritesinin tek bir kişiyle dahi kırılacağı yönünde ipuçları veriyordu. Zira bu sonuçlara göre, çevreye uyum eğiliminde belirleyici olan unsurlardan birinin de, insanın tek başına karar alıp uygulama konusundaki yetersizliği olduğu ortaya çıkıyordu. Şöyle ki, insan, belli konularda tavrını ortaya koyabilme adına rol modellerine ihtiyaç duymakta, küçük de olsa belli bir muhalif grup oluşmadan kendi başına doğru bildiklerini uygulamakta zorlanmaktaydı.

Bir diğer kontrol deneyinde ise, denekten 'geç geldiği için' yanıtlarını yazılı olarak vermesi istendi. Diğerlerinin aksine sesli yanıt vermeyen ve dolayısıyla herkesin içinde farklı bir yanıt vermek zorunda kalmayacak olan deneklerde çoğunluğa uyma eğilimi %66 oranında azaldı.

Profesör Asch, bu sonuçlar karşısında, topluma hakim olan çoğunluğa uyma eğiliminin, zeki ve iyi niyetli insanlara beyaza siyah dedirtecek kadar güçlü olduğunu söyledi. Asch'a göre, bu durum, eğitim sistemi ve de topluma hakim değerler adına kaygı verici nitelikteydi.²

Berns Deneyi

Asch Deneyi, sosyal ve politik alandaki gelişmeleri açıklayabilme adına yeni ve önemli bir açılım sunduğundan, *sosyal psikoloji* merkezli çalışmalarda giderek daha fazla referans verilir oldu. Ancak

2005 yılında Emory Üniversitesi'nde *Dr. Gregory Berns*'ün yönetiminde gerçekleştirilen ve Asch Deneyi'ni farklı bir açıdan tekrarlayan çalışma, *çoğunluğa uyum gösterme* konusunda yeni sonuçlar ortaya koydu.

Berns Deneyi'nin ayırt edici özelliği, teknolojiye de yer veren ilginç tasarımıydı. Deneyde, deneklere birbirine benzer iki şeklin farklı açılardan görüntüleri gösterilecek ve kendilerinden, üç boyutlu düşünmek suretiyle bu iki şeklin aynı olup olmadığını belirlemeleri istenecekti. Tıpkı Asch Deneyi'nde olduğu gibi, burada da aslında sadece tek bir denek vardı. Diğer denekler, deney ekibindendi.

Berns Deneyi'nde, denekler bilgisayar başında olacak, asıl denekten ise (muhtemelen kendisine tek cihaz olduğu söylenilerek) anlık beyin fotoğrafları çekebilen *M.R.I.* cihazına bağlanması istenecekti. Zira Berns Deneyi, sadece çoğunluğa uyma oranını değil, insan beyninin bu gibi durumlarda ne gibi bir muhakeme süreci yaşadığını ölçme amacıyla tasarlanmıştı.

Şöyle ki, eğer çoğunluğa uyum gösterme, kişinin doğru ile yanlış ayırt edebiliyor olmasına rağmen çoğunluktan çekinmesinden ötürü bilinçli olarak aldığı bir karar ise, bu durumda, beyin *planlama, çelişki ve üst düzey zihinsel aktiviteler* ile ilgilenen ön kısmında faaliyetler gözlenecekti. **Ancak araştırmacılar, çoğunluğun bir objeyi belli bir şekilde algılaması durumunda, beyin de kendini kandırarak söz konusu objeyi aynı şekilde algılamaya başladığından şüpheleniyorlardı!** Bu nedenle de, araştırmacıların asıl test etmek istedikleri nokta, çoğunluğa uymanın bizzat algının değişmesinden kaynaklanıyor olup olmadığıydı. Zira böyle bir durum söz konusu ise, beyin ön kısmında değil, *görsellik* ve *üç boyut* algısının gerçekleştiği arka kısmında faaliyetler gözlenecekti.

Deney sonuçları incelendiğinde, deneklerin yanlış cevaplarda çoğunluğa uyma oranının %41 olduğu görüldü. Asch Deneyi'nin sonuçlarını teyit eden bu orandan daha da dikkat çekici olan diğer sonuç ise, denekleri çoğunluğa uymaya ya da uymamaya iten beyin faaliyetleriydi. Zira çoğunluk yanlış bir cevap üzerinde uzlaştığında onlara uyum göstermeyi tercih eden deneklerin beyinlerinin *arka* kısmında faaliyet gözleniyor, bilinçli karar alma merkezlerinde herhangi bir aktiviteye rastlanmıyordu. Diğer yandan, çoğunluğun kararının aksi yönünde yanıtlar veren deneklerde ise *görsellik* değil, *çelişki* ve *zihinsel aktivite* merkezleri faaliyet halinde oluyordu. Bir başka deyişle, **önerindeki resmi kendileri dışında herkesin farklı bir şekilde gördüğünü düşünmeye başlayan insanlar, çoğunluğa uyma eğilimi gösterdiklerinde, söz konusu resmi gerçekte olduğundan farklı bir şekilde görmeye başlıyorlardı.**

Son derece çarpıcı olan deney sonuçlarını, *The New York Times* gazetesi, '*Başkalarının Söyledikleri Sizin Gördüklerinizi Değiştirebilir*' başlığıyla haber yaptı. Dr. Gregory Berns ve araştırma ekibinin *Biological Psychiatry* adlı akademik dergide yayınlanan makalesinde³ yer alan deney sonuçlarının aktarıldığı haberde, Dr. Berns'ün bu sonuçların gerçek hayata uygulanmasıyla ilgili değerlendirmelerine de yer verildi.⁴ Dr. Berns, seçimler ya da jüri yargılamaları da dahil olmak üzere toplumsal hayatın pek çok alanında birey ile grup arasındaki uyumsuzlukların 'çoğunluğun hakimiyeti' (*rule of the majority*) yöntemiyle çözülmesinin genel kabul gördüğünü, bu genel kabulün ardında ise, çoğunluğun tek bir insanın muhakemesini değil, insanların kolektif bilgeliğini yansıtıyor olduğu düşüncesinin bulunduğunu söylüyordu. Dr. Berns, buradan hareketle, eğer başka insanların görüşleri, bir insanın dış dünyayı algılayış şeklini değiştiriyorsa, o zaman daha baştan gerçekliğin kendisine şüphayla yaklaşmak gerektiği ve bu probleminden çıkış yolu bulunmadığı sonucuna varıyordu.

İnsanlar Neden Çoğunluğa Uyma Eğilimindedir?

Stanley Milgram, insanların neden kendi gözlem ve düşünceleri yerine, çoğunluğun normlarına uyma ihtiyacı duydukları konusunda çeşitli değerlendirmelerde bulunuyor. İnsanlara daha çok küçük yaşlardan itibaren itaatkar olmalarının telkin edildiğini ifade eden Milgram, aile ortamından kitlesel eğitime, ardından da sosyal çevreden çalışma ortamına kadar hayatın her noktasında itaatin esas olduğunu söylüyor. İtaatin, iyi notlar, ayrıcalıklar ve terfi gibi mükafatları netice verdiğini, ancak otoriteyle fazlasıyla içli dışlı bir hayatı da beraberinde getirdiği konusuna dikkat çekiyor Milgram. Milgram'a göre, bütün bunlar nedeniyle insanlar hayatları boyunca hep işleri çekip çeviren bir otorite figürü beklentisi içerisinde oluyorlar. Böyle bir zihniyetin hakim hale gelmiş olması nedeniyle de, herhangi bir otorite sahibinin etkili olabilme adına güç kullanması dahi gerekmiyip, sadece kendisini tanıtmaya yeterli oluyor.⁵

Kişinin otoriteye (ya da bir otorite figürüne) karşı gelmesinin, oturaklaşmış sosyal yapıyı karşısına alması anlamına geleceğini de ifade eden Milgram, bu durumun ortaya çıkaracağı sıkıntıyla çoğu insanın baş edemeyeceğini ve bu nedenle, çok daha sorunsuz olan itaati seçeceğini söylüyor.⁶

Bütün bunlar, insanın ürkek ve dolayısıyla sindirilmeye müsait bir yapıya sahip olduğu anlamına

geliyor. Milgram ve Zimbardo deneylerinde olduğu gibi, farklı türden bir sosyal yapılanma içerisine dahil olan insanların, kısa bir süre içerisinde o çevre tarafından tüketilip, yeniden üretilebiliyor, sonuç itibarıyla de, önceden ihtimal dahi vermeyecekleri şeyleri düşünüp uygulayabilir hale gelebiliyor olmalarını mümkün kılan da zaten bu.

Kişi, kendi doğrularını bulma ve hayatını o doğruların ışığında sürdürme gayretinden yoksun olduğu ölçüde başkalarını taklit etme eğilimi içerisinde girdiğinden, çoğunluğa uyum gösterme ve genel kabul görmüş davranış biçimlerini esas alma gibi eğilimler temelde iki sonucu doğuruyor:

1- Bu tür insanlardan müteşekkil bir toplum içerisinde bulunan ve kendi hayatlarına sahip çıkmaktan aciz olan kimseler, kendileri ile aynı durumda olan başkalarına bakarak yollarını bulmaya çalışıyorlar. Sadece körlerin bulunduğu bir otobüste oy birliğiyle yol tayinine çalışılmasına benzeyen bu durumun sonucunda ortaya çıkan normlar, son derece kaba bir 'hayatta kalma' dürtüsünün tesiri altında kutsanabiliyor.

2- Kendi değer yargılarına sahip olmayan kimseler, muhkem bir varlık algısından da yoksun olduklarından, başkalarından (ya da içerisine girdikleri yeni çevrelerden) çok daha kolay etkilenebiliyor ve kendileri gibi olan diğer insanlarla birlikte yığın halinde kolaylıkla kullanılabiliyorlar.

1 Winn, Denise. [1983] 2000. *The Manipulated Mind: Brainwashing, Conditioning and Indoctrination*. Cambridge, Massachusetts: Malor Books. 109.

2 Asch Deneyi'ne ait video kayıtları *You Tube*'den izlenebilir.

3 Berns, Gregory S. et al. "Neurobiological Correlates of Social Conformity Independence During Mental Rotation" *Biological Psychiatry* 2005(58):245-253.

4 Sandra Blakeslee, "What Other People Say May Change What You See," *The New York Times*, 28 June 2005.

5 Winn 107.

6 Winn 107-108.

Endokrinasyon (8): Kore Savaşı (Konu Çalışması)

'Beyin Yıkama' ifadesinin dünyada popülerleşmesi, 1950'li yıllarda Kore Savaşı'nda esir alınan Amerikalı askerlerin Çinliler tarafından sistematik bir şekilde endoktrine edilerek komünistleştirilmesinden sonra oldu. Esir alınan 7190 Amerikan askerinin ne kadarının komünist ideolojiyi benimsediği konusunda net bir bilgi vermek zor olsa da, yapılan muteber değerlendirmelerde, esirlerin yaklaşık üçte ikisinin (farklı seviyelerde de olsa) düşmanla işbirliği içerisine girdiği ortaya kondu.¹

Kore Savaşı esirlerinin komünistleştirilebilmiş olmasında dikkat edilmesi gereken nokta, Çinlilerin Amerikalı askerleri nasıl endoktrine edebilmiş olmalarından ibaret değil. Önceden belli bir şekilde yetiştirilmiş olan kimi askerlerin ülkelerine bağlılık duygularından nasıl uzaklaştırıldıkları, ardından yeni bir anlayışı nasıl benimsedikleri ve herşey sona erdikten sonra tekrar başa dönmelerinin ne derece mümkün olabildiği gibi konular da aynı derecede önemli.

Savaş esirleri söz konusu olduğunda dikkat edilmesi gereken ilk nokta, toplumun 'çoğunluğu' tarafından destek ve saygı gören bir 'çevre'de, belli bir 'otorite'ye itaat duygusuyla yetiştirilmiş olan şahısların, bir anda bambaşka bir 'çevre'ye alınarak farklı otorite figürlerinin tesiri altına giriyor olmaları. Kamp yetkililerinin böyle bir tecrübe yaşayan insanları yeniden programlamak istemeleri durumunda, (doğal olarak) ilk önce eskiye ait izleri mümkün olduğunca silmeye çalışmaları ve

ancak son derece dikkatli bir şekilde yönetilmesi gereken bir süreçle mümkün olabilir.

Çinlilerin Kore Savaşı esnasında esir kamplarında gerçekleştirdikleri uygulamalarının, pek çok yönüyle, bilinçli bir şekilde yönetilen bu türden bir sürece işaret ettiği söylenebilir.² Şöyle ki, esir kamplarındaki Çinli yetkililer Amerikalı askerlere herşeyden önce 'beklemedikleri şekillerde' davrandılar. Amerikalı esirler bir yandan gece yarısı durup dururken uyandırılmak gibi beklenmedik eziyetlerle karşılaşırken, diğer yandan da hiç ummadıkları anlarda Çinlilerin küçük iltimas ve ödülleriyle karşılaştılar. Çinlilerin bu şekilde sürüp giden beklenmedik tavırları sürdükçe, Amerikalı askerler hangi etkinin ne gibi tepkiler doğuracağını bilemez hale geldiler ve neticede, bugüne dek zihinlerinde hakim olan norm ve kodların, içinde buldukları bu yeni hayatta anlamsız olduğunun farkına vardılar. Hayatlarını sürdürebilme adına çaresiz kalma, ne yapacaklarını bilememe ve bütün bu yeni şartlarla başa çıkamama gibi durumlardan kurtulmak istedikleri için de, yeni bir anlayışı benimsemeye hazır hale geldiler.

Çinliler, Amerikalılara eski hayatlarına dair normların otorite noktasında da hiçbir anlam ifade etmediğini hissettirebilmek için, Amerikan ordusunun verdiği rütbelerin hiçbir önemi olmadığını da söylediler ve düşük rütbeli esirler arasından seçtikleri askerleri diğerlerinin başına lider tayin ettiler. Ordu dışı Amerikan sosyal hayatının izlerini de silebilmek için ise siyah ve beyazları ayrı gruplara ayırdılar; ve her türlü dini referans ve ifadeyi yasakladılar.

Esirlere günlerce (ve kimi durumlarda aylarca) dar sandıklarda tutulmaktan, donmuş nehirlerde saatlerce çıplak ayakla yürütülmeye kadar çeşitli fiziksel işkenceler de uygulandı. Ancak işkenceler dahi sıradan bir sadizm ya da öc alma duygusundan kaynaklanmaktan ziyade, yürürlükte olan dönüştürme sürecinin bir parçasıydı. Zira Amerikalı askerler bir yandan bedenlen takatsız bırakılarak psikolojik yönden de çökertilmiş oluyor, diğer yandan da bütün bu sıkıntı ve bunalımı yaşamaktayken kendilerine 'başkalarına çektirdikleri acılar' hatırlatılarak suçluluk duygusunu içselleştirmeleri sağlanıyordu. Bütün bunlar, esirleri, bir sonraki *suçlarını itiraf ve karşı tarafla uzlaşma* aşamasına hazırlama amaçlıydı.

Esir kamplarında çok sayıda küçük ve önemsiz kurallar da vardı. Bu kuralların konmasındaki amaç elbette düzenin sağlanması değildi. Çok sayıdaki olur olmaz kural, eski normların geçerli olmadığı yeni bir dünya algısının güçlendirilmesi ve böylelikle esirlerin yeni otoriteye boyun eğmeye alıştırılması amacına hizmet ediyordu. Askerlerin bu küçük kuralları ihlal etmeleri durumunda, gururlarını kırıcı yaptırımlar uygulanarak bu sindirilmişlik duygusu pekiştiriliyordu. Şöyle ki, kuralları ihlal eden askerler bir tür grup terapisi formatında karşı karşıya getiriliyor ve kendilerinden özeleştiride bulunmaları ve hatalarını birbirlerine itiraf etmeleri isteniyordu.

Psikolojik yöntemlerin kullanıldığı bir diğer nokta ise, esirlerin sorgulanmasıydı. Zira, sorgularda ısrarlı bir şekilde mükerrer (ve mukayeseli) sorularla kişinin üzerine gitmek suretiyle bunaltmak ve pes ettirmek gibi klasik yöntemlerin yanı sıra, endokrinasyona daha açık usüller de izleniyordu. Bu çerçevede, konuşturulması daha kritik görülen esirler diğerlerinden tecrit ediliyor ve kendilerini sorgulayacak olan kişiyle baş başa yaşamaları sağlanıyordu. Söz konusu profesyonel sorgu memuru, günler ve geceler boyunca aynı odada kaldığı, birlikte yemek yediği ve sohbet ettiği esir askere son derece arkadaşça davranıyor ve sonunda bildiklerini ona anlatmasını sağlıyordu. Dış dünya ile bağlantısı kesilmiş olan esir askerin konuşma, sohbet etme gibi psikolojik ihtiyaçlarını sadece sorgu memuru ile kurduğu arkadaşlıkla gidermek durumunda kalıyor olması sorgu sürecini hızlandırıyor ve nihayet sorgu memuru esir askerin yaptığı açıklamalar arasında hiçbir tutarsızlık kalmadığına ve ihtiyacı olan herşeyi öğrendiğine kanaat getirdiği an sorgulama sona eriyordu.

Esir Kamplarında Politik Eğitim

Çinliler, Amerikalı askerleri kendileriyle işbirliği yapmaya ikna edebilme amacıyla, esirlerin politik düşüncelerini değiştirmeyi ve böylelikle taraf değiştirmelerini kolaylaştırmayı hedef alan 'eğitsel' kimi uygulamalar da gerçekleştirdiler. Günde iki üç saat kadar süren konferanslar bünyesinde gerçekleştirilen bu eğitsel faaliyetlere katılan askerler, ülkeleri ve savaşla ilgili daha önce sorgulamayı akıllarından bile geçirmedikleri pek çok konuda ilk kez karşı argümanlarla yüz yüze geldiler. Böylelikle, içinde buldukları savaşı, karşı tarafın gözünden de görmeye ve ABD, Birleşmiş Milletler ve komünist ülkeler hakkında önceden sahip olduklarına zıt bir paradigmayla tanışmaya başladılar.

Çinliler, fikir dünyalarında doğal olarak ciddi sarsıntılar yaşayan askerlere barış talebinde bulunan

hazırlanmasında kullanıyorlardı. Böylelikle askerlerin, bir yandan kendi kendilerini de endokrine edecek şekilde istihdam edilmiş olmaları sağlanıyordu. Zaten konferanslarda da esirlerden sadece dinleyici olmakla kalmayıp, yapılan konuşmalar hakkındaki fikirlerini sözlü ya da yazılı olarak belirtmeleri bekleniyordu – ki bu uygulamanın, okullarda kitlesel zorunlu eğitim bünyesinde 'kendi kendisinin endoktrinasyonunda kullanılan' çocuklara yaptırılanlarla tamamen örtüşmekte olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Konferanslarda askerlerin belki de en çok ilgisini çeken konu, ABD'nin biyolojik silah kullandığına yönelik iddialardı. Amerikalı askerler bu tür iddiaları önceden de duymuşlar, ancak kendilerine bunun düşmanın propaganda amaçlı söylediği bir yalan olduğu bilgisi verilmişti. Çinliler ise, bu iddiaların doğru olduğunu itiraf eden kimi ordu mensuplarını kamp kamp gezdirmiş ve konu ile ilgili detayların diğer askerlere bizzat itirafçılar tarafından sunulmasını sağlamışlardı.

Sonuç

Çinlilerin disiplinli bir şekilde gerçekleştirdikleri bu uygulamalar sonucunda binlerce Amerikan askeri düşmanla işbirliği içerisine girdi. Bu işbirliği, barış bildirilerine imza atmaktan ABD aleyhtarı sözlü ve yazılı eylemlere ortak olmaya ya da karşı tarafa bilgi vermekten ve komünizmi benimsemeye kadar pek çok farklı seviyelerde gerçekleşti.

Savaş sonrasında ülkelerine geri gönderilen esirler arasında vatana ihanet sınırlarını fazlasıyla aşmış çok sayıda asker vardı. Ancak bu askerlerin hemen hepsi, karşılaşacakları maddi ve manevi yaptırımlar nedeniyle herşeyi zorlamalar sonucunda yaptıklarını beyan ettiler. Ne kadarının doğruyu söylediği konusunda net bir tespit yapılması mümkün olmadıysa da, Amerikan kamuoyunu asıl şok eden gelişme, 21 askerin ABD'ye geri dönmeyi reddetmesi oldu.

'Beyin Yıkama' kavramı, bu olaylardan sonra dünya literatüründe popülerleşti. 'Beyni yıkanmış' olan söz konusu 21 kişi ihanetleri nedeniyle eski vatandaşlarının çeşitli hakaretlerine maruz kalırken, ABD'nin esir aldığı Çinli askerlerden geri dönmek istemeyip Amerika'da yaşamayı seçenler ise, demokrasinin üstünlüğünü kavramış olmaları nedeniyle pek çok vesileyle çeşitli övgülere layık görüldüler.

¹ Winn, Denise. [1983] 2000. *The Manipulated Mind: Brainwashing, Conditioning and Indoctrination*. Cambridge, Massachusetts: Malor Books. 1.

² Bu konuda bugüne dek pek çok değerlendirme yapılmış olmasına rağmen, bu yazıda (incelenen kaynaklar arasında nisbeten daha akademik/muteber olmaları nedeniyle) iki kitapta verilen bilgiler esas alındı: Winn, Denise. [1983] 2000. *The Manipulated Mind: Brainwashing, Conditioning and Indoctrination*. Cambridge, Massachusetts: Malor Books ve Watson, Peter. 1978. *War on the Mind: The Military Uses and Abuses of Psychology*. New York: Basic Books, Inc., Publishers.

Endoktrinasyon (9): Militarist Endoktrinasyon

Hayatın içerisindeki farklı fakültele giren insanların, dahil oldukları çevrelerde hakim olan örfelere uyum sağlamaya başlıyor ve zamanla o çevrenin normlarını içselleştiriyor olmaları, bu küçük dünyaların zamanla kişilerin kendi evrenleri haline gelmesi sonucunu doğuruyor. Bu özelliklerinden ötürü bir kapsüle de benzetilebilecek olan bu küçük dünyalar, kendi değer yargıları ekseninde içerisindeki insanları yeniden üretiyorlar.

Bu küçük dünyaların otorite merkezli bir yapıya

sahip olmaları durumunda, *Milgram* ve *Zimbardo* deneylerinde gözlenen türden acımasızlıklara şahit olmak nisbeten daha muhtemel hale gelir. Bunun nedeni de, yine, insanlarca kimi kurum ve figürlere yüklenen anlamlarlar nedeniyle 'insanın insana eziyet ettiği' acı hadiselerin sıradanlaşabilecek olmasıdır. Hapishaneler, eğitim kurumları, kültleşmiş organizasyonlar ve ordular, örgütsel yapılarında otoritenin önemli bir yeri olması nedeniyle bu türden küçük dünyaların tipik örnekleridir.

Otoriter anlayışların hakim olduğu küçük dünyalar, çoğunlukları itibariyle kapalı bir yapıya sahip olduklarından, varlıkları toplumun geneline pek hissedilmez. Dışarıda kalan insanlar, bu kapalı toplulukları küçük toplumsal gerçeklikler olarak görürler. Söz konusu *kapsül evren*lerin gerçeklikleri kendi ortamları ile sınırlı kaldığı ve otorite alanları dışında kalanlar üzerinde herhangi bir etkileri olmadığı için de, politik anlamda çok fazla bir mana ifade ettiklerini söylemek zordur. Şöyle ki, bu tür gruplar, çoğu zaman ya kendileri gibi olmayanları tahakküm altına alma kaygısı gütmeyenler, ya da böyle bir şeyi gerçekleştirecek güce sahip değillerdir. Ancak bu durumun en yaygın istisnası, militarist dünya görüşünün siyasal alana da hakim kılınması gerektiği yönünde bir düşünceye sahip çıkan bir kurumsal kültüre sahip olan ordulardır.

Kışla ve Militarizm

Değer yargıları söz konusu kapsül evrenlerden birinde şekillenmiş olan bir insanın, düşünce ve davranışları da içinden çıkıp geldiği küçük dünyanın örfeleri ile örtüşecektir. Bu durum başlı başına bir sorun teşkil etmez; hatta, insanların farklı mizaçlara ve kökenlere sahip olmalarından ötürü, olayların doğal akışında gerçekleşmesi gereken de zaten budur. Dahası, burada sözü edilen örfün, (*totaliter* bir anlayış içermemesi durumunda) hakim olduğu çevrede hiyerarşik bir yapılanma öngörmesinde dahi sosyal anlamda bir mahzur yoktur. Ancak, kendisine toplumsal hayatı kontrol etmek gibi bir misyon biçen bir çevrenin, bu misyonu hayata geçirecek güce de sahip olması durumunda ciddi bir tehlikeden söz edilebilir.

Toplumsal hayatı kendi değerleri doğrultusunda şekillendirmek isteyen ve bunu yapabilecek güce de sahip olan çevreler dendiğinde ilk akla gelen tipik örnek, devlet politikalarının belirlenmesinde ordunun yetki sahibi olması talebinde olan ordulardır. Militer zihniyetin askerlerin küçük dünyası durumunda olan 'kışla'nın sınırları dışına taşırılarak sosyal ve politik alana hakim kılınması isteği, militarist zihniyetin temelini oluşturur. **Bu zihniyetin doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için de, kışlanın insanları ne türden bir kişisel evrenin içerisine soktuğu konusunun incelenmesi gerekiyor.**

Militarizmin Genel Yapısı

Aynılaştırmanın, entegralizmin, otoriteriyenizmin ve hepsinden önemlisi, disiplinin en uç noktada

olduğu rejimin neden *militarizm* olduğu sorusunun yanıtı, ancak ve ancak ordunun *varlık sebebi* göz önüne alınırsa doğru bir şekilde verilebilir.

Ordular *yıkım* amaçlı kurulurlar. Burada amaç, ya sıcak savaş esnasında bir düşmanı ortadan kaldırmak, ya da potansiyel bir düşmana, onu ortadan kaldırmaya muktedir olduğunu hissettirmek ve göstermektir (*power projection*). Bir ordunun bu amacına ulaşabilmesi adına en belirleyici özelliği, etkin bir şekilde *insan kullanabilme kabiliyeti*dir – ki bu da, çok sayıdaki düşük rütbelinin, az sayıdaki *üst rütbeli* tarafından ve bu az sayıdaki üst rütbelilerin de çok az sayıdaki *askeri idareciler* tarafından organize edilebilmesi suretiyle bir ordunun bütün alt kademeleriyle birlikte *yekvücut* kılınabilme kabiliyetine karşılık gelir. Böylelikle, sureten yığınlardan oluşan bir ordu, tek bir beden haline gelmiş olur. Buradan hareketle, birbiriyle savaşmakta olan iki ordu, stratejik boyutta, birbirleriyle dövüşen iki farklı şahıs olarak da düşünülebilir. Bu durumu mümkün (ve etkin) kılan unsur, üste itaattir.¹ Bir boksörün rakibine darbe indirmeden önce yumruğunun fikrini sormakla vakit kaybetmemesi, yumruğun beyinden gelen emri (onca hücrenin ölecek olmasına rağmen) mutlak itaatle yerine getirmesi ve nihayet hücrelerin de tamamıyla edilgen davranarak itiraz göstermeden ölmeleri, bu duruma benzer.

Bu noktada asıl dikkat edilmesi gereken konu, yapısı gereği bir diğerinden farklı olan insanları (1) yekvücut kılmanın, (2) eylem planının ne olduğunu dahi sorgulamadan (ve hatta bilmeden) kendileri adına alınan kararlara koşulsuz itaat etmelerini sağlamanın ve hepsinden önemlisi, (3) kolektif varlığın sıhhati adına ölmeye ikna etmenin nasıl mümkün olabileceğidir.

Tektipleştirme birinci, *itaate şartlandırma* da ikinci problemin çözümü için şarttır. *Endoktrinasyon* ise, her üç problemin çözümü için de gereklidir.

Tektipleştirme (Konformizm): Tektipleştirme, küçük ya da büyük bir grup içerisinde yer alan insanların mümkün olduğunca birbirlerine benzetilerek *aynılaştırılmaları* anlamına gelir. Tektipleştirmenin gerçekleştirilmesindeki amaç, aynılaştırılan insanların benzer durumlarda benzer tepkileri verecek ve dolayısıyla kullanılmaya müsait hale gelecek olmalarıdır. Her askerin (sözgelimi) aynı şekilde giyinmesi, aynı anda yemek yemesi, aynı anda uyuması, saçını aynı şekilde kestirmesi, hatta traş bıçağından havlusuna kadar dolabındaki bütün eşyaları aynı şekilde düzenlemesi, piyonlaştırma ve daha kolayca yönetebilme adına gerek şarttır. Yeter şarta ulaşabilmek için ise, her askerin aynı şartlandırma merkezli *eğitime* tabi tutulması ve bunun sonucunda, (sözgelimi) koşması, sürünmesi ya da ateş etmesi emredildiğinde, kendisine söyleneni, kendisine öğretilen basamakları takip ederek ve kendisinden beklendiği şekilde yerine getirmesi, bir başka deyişle, aynı işi dahi kendisi için önceden belirlenenden farklı bir yöntemle yapmayı düşünmeyecek duruma gelmiş olması gerekir.

İtaate şartlandırma: İtaate şartlandırma, saygı, sevgi, sorumluluk ve korku gibi hislerin tesir altına alınarak kurumsal kültürün astların zihinlerinde hakim kılınmasıyla mümkün olur. Kurumsal kültür, yine eğitim sürecinde telkin edilecektir. Ancak üstlerin alacağı kararların sorgulanmasını engellemek adına düşük rütbelilere sadece ama sadece *operasyonel* seviyede eğitim verilmesi, *taktik* ya da *stratejik* seviyede hiçbir eğitim almamış olmalarının sağlanması esastır. Bu şekilde *eğitilen* bir asker, karşılaştığı bütün olayların sadece operasyonel boyutunu düşünecek, ama yaptığı işlerin hangi taktik ya da stratejiye hizmet ettiğini bilmek bir yana, böyle bir sorgulama yapmak aklına dahi gelmeyecektir.

Unutulmaması gerekir ki, savunma, ileri derecede uzmanlık gerektiren bir sanattır. pek çok askeri uygulama ancak kendi bütünselliği içerisinde anlam kazanır ve kendi mantığı dışında değerlendirildiğinde pek bir mana ifade etmez. Örneğin, toplumun farklı kesimlerinin birbirleriyle uzlaşma gayreti içerisinde olmaları ve bu tür çabaları bir değer olarak benimseyen bir kültür inşa etmeleri her ne kadar sivil hayatın huzuru için kaçınılmaz olsa da, böyle bir şey militer zihniyet içerisinde anlamsız ve hatta tehlikelidir. Zira bu türden bir çokseslilik ve münazara ortamı, üstlerin emirlerinin *tartışılabilir* ve *geliştirilebilir* olduğu düşüncesini doğuracağından, düşük rütbeli askerlerin itaat ve manipülasyonunu son derece zorlaştıracak ve ordunun monolitik yapısını tehlikeye atacaktır. Bir komutanın, karşılarında gördükleri tepkiyi nasıl ele geçirecekleri konusunu oturup askerleriyle tartışması ya da kararı onların oyuna sunması düşünülemez. Komutan, konuyu doğal olarak kendi kurmaylarıyla değerlendirecek ve son kararı vererek uygulamaya geçecektir. Alınan karar yanlış bile olsa, ya da daha doğru bir karar almak mümkün de olsa, esas olan, kararın tartışılması değil, uygulanmasıdır. Zira fikir ayrılığı, hemen her zaman en kötü karardan daha kötü

değil, alınan kararları kendilerinden istenilen şekilde yerine getirmektir.

Endoktrinasyon: Militer kurumsal kültürün ayakta tutulabilmesi ve müstakbel ordu mensuplarına etkin bir şekilde telkin edilebilmesi için, rasyonel olmaktan ziyade duygusal temellere dayanan bir eğitim felsefesinin yürürlükte olması gereklidir. Karakter yapısı ve zeka seviyesinden bağımsız olarak her insanın aynı şekilde yetiştirilmesi amaçlandığından, *soyutlama* ya da *eleştirel düşünme* üzerinde durulmayıp, *objektif değer algısı içermeyen* bir düşünce yapısının benimsetilmesine gayret edilir. Proseslenmiş hazır yargıların aktarılmasına dayalı olan bu süreçte, ağırlıklı olarak belli sembollerin kutsanması üzerinde durulur.

Bu eğitim ile aşılana zihniyetin sürdürülebilir kılabilmesi için kışla ortamının kendine has örflerinin azami disiplinle sürekli canlı tutulması gerekir. Eğitim süreci boyunca aşılana proseslenmiş hazır yargıların (ya da ezberlerin) tekrarlarından ve yüceliği telkin edilen sembollerin kutsanmasından ibaret olan bu ritüeller, milliyetçi ideolojinin neredeyse bütün şoven öğelerini içerir. Söz konusu militer milliyetçi düşünce yapısı içerisindeki *şovenizmin* dozuna bağlı olarak da, insan merkezli evrensel bir algıya ya da empati arayışına yer kalmaz. **Kışlanın küçük dünyasının askerin kişisel evrenine dönüşmesi böylelikle sağlanmış olur.** Bu kişinin dünyasında (yani içine girdiği kapsülde) artık üniformalar, marşlar, bayraklar, rütbeler, anıtlar ve milli kahramanlar vardır. Bu şartlar altında, başarının ölçüsü de, bu sembolere sadakatin derecesi ile doğrudan ilişkilidir.

Bütün bunların otoritenin varlığının her an hissedildiği ve ileri derecede bir disiplinin uygulandığı bir ortamda gerçekleşiyor olduğu hatırlanacak olursa, *Milgram*, *Zimbardo* ve *Asch* deneylerinde gözlemlenen insani zaafaların kışla şartlarında en ileri seviyelerde geçerli olduğunu ve düşmanın *dehümanizasyonundan* ölümün kutsanmasına dek pek çok konuda insan davranışlarının etki altına alındığını söylenebilir. Böyle bir militarist endoktrinasyon sürecinden geçen bir asker, benliğini yitirerek kolektif varlığın bir parçası haline gelmiş olduğundan, özgür düşünme ve karar alabilme yeteneğinden önemli ölçüde soyutlanmıştır. Artık komutlarla hareket eden (ya da ettirilen) bir emir kulu durumundadır. *Albert Einstein*, 'Benim Gözümden Dünya' adlı denemesinde, bu duruma getirilmiş bir asker hakkındaki düşüncelerini şöyle ifade eder:

'Hayvan sürüsü tabiatının su yüzüne çıkmış en kötü örneği olan militarist sistemden tiksiniyorum. Bir bandonun nağmeleriyle uygun adım marş yürüyüşü yapan bir insanın bundan memnuniyet duyabilmesi, onu küçümsemem için yeterlidir. Tek ihtiyacı olan belkemiği iken, o büyük beyni ona yanlışlıkla verilmiş. Medeniyetin bu hastalıklı noktası, mümkün olduğunca hızlı bir şekilde ortadan kaldırılmalı. İntizamla gelen kahramanlık, hissiz şiddet ve vatanseverlik adı altında yapılan bütün ölümcül saçmalıklardan nasıl da nefret ediyorum!'

Militarizm ve Siyaset

Militarist bir zihniyete sahip olan insanların, bu türden örflerini kendi kapsüllerinin, yani kışlanın dışına çıkararak sivil alana da hakim kılmaları durumunda, sosyal, politik ve ekonomik alanlardaki uygulamaların **yukarıdaki örneklerin farklı yansımalarıyla** şekillenmesi kaçınılmaz olur.

Varlık algıları dost/düşman anlayışı ekseninde şekillenen militaristler, sosyal, politik ve ekonomik alanları da doğal olarak bir savaş meydanı olarak görürler. Bu nedenle de, bu alanlarda içte birliğin sağlanması, aykırı seslere müsamaha gösterilmemesi esastır. Sosyal alanda birliğin sağlanabilmesi için, milliyetçiliği ve ona ait sembollerini kutsayan düşüncenin sivillere de telkin edilmesine çalışılır. Politik alanda birlik, muhalefetin susturulması ve herkesin askerin (ya da onun vesayetindeki liderlerin) otoritesine itaat etmesini öngören devletçi bir ideolojinin hakim kılınmasıyla gerçekleştirilir. Buna karşı çıkmaya cesaret edenlerin milli birliği bozmakla itham edilerek iç düşman ya da vatan haini ilan edilmeleri olağanlaşır. Ekonomik alanda birlik ise, serbest piyasanın ve rekabet şartlarının ortadan kaldırılarak (grev ve lokavt gibi hakların da söz konusu olmadığı) sosyoekonomik bir dayanışmacılığın (solidarizm) hakim kılınmasıyla gerçekleştirilir. Bütün bu uygulamalarda, birey değil, vatandaş esas alınır. Herkesin kendisi için çizilen ideal vatandaş profili doğrultusunda törpülenerek tektipleştirilmesi ve bu şekilde disipline edilen şahısların benliklerini yitirerek birer *kollektif varlık* haline getirilmesi sözü edilen birliğin bekası adına şarttır. Bir başka deyişle, kolektivizm, bu genel resmi kuşatan bir ön koşuldur.

Bütün bunlar, ülkeyi (kara, hava, deniz gibi) farklı kuvvetlerden ibaret gören ve birliği sağlama adına sadece ekonomik kurumları değil, halkı dahi *korporasyonlar* şeklinde örgütleme ihtiyacı hisseden bir anlayışın sonucudur. Bilgi ve iletişimin sıkı kontrol altında olduğu böyle bir ortamda

idarecilerin halka hesap vermesi söz konusu olmayıp, halktan idarecilere itaat etmeleri beklenecektir. Kendi anlayışını kışlanın küçük dünyasının dışına taşırmakla işe başlayan militarizm, böylelikle ülkenin tamamını bir kışla haline getirmiş olacaktır.

¹ Bir ordunun kullandığı silahların ikelliği ile astın üstüne itaate mecburiyet derecesi arasında doğrudan ilişki vardır. Bir ordu ne kadar ilkel silahlar kullanıyor ya da ne kadar ilkel savunma stratejileri izliyorsa, şartsız itaat de o denli gerekli olur. Çünkü ilkel yapı, teknolojiden ziyade insan kullanarak savunma yapmayı gerektirir ve bu da, kalabalık bir orduyu zorunlu kılar. Kalabalıklaşma da, hem seviyesiz yığınlardan oluşan bir orduyu netice verir, hem iletişimi zorlaştırır, hem de iletişimin kalitesini düşürür. İleri teknoloji kullanabilen küçük (ama çok daha etkin) ordularda ise, astın üstüne karşı haklarının daha fazla olmasının genel işleyişe zarar vermesi bir yana, (daha etkin ve seviyeli geri besleme (feedback) mekanizmaları nedeniyle) kurumsal politikaların belirlenme sürecine katkıda bulunulur.

Endoktrinasyon (10): Kitlesele Eğitim ve Tektipleştirme

Bugüne dek psikoloji alanında gerçekleştirilen çalışmaların sonuçları, insanın, otoriteyi sorgulama noktasında yetersiz, içinde bulunduğu çevre tarafından kolayca şekillendirilmeye müsait ve etrafındaki çoğunluğun doğrularına uyum göstermeye fazlasıyla meyilli bir yapıya sahip olduğunu ortaya koyuyor. Eğitim bilimcilerin eğitim politikalarının oluşturması

esnasında bu durumu dikkate almalarını beklemek elbette doğal. Zira, insan merkezli her disiplinde olduğu gibi eğitim biliminde de, insanın yapısı ve karakteristik özellikleri hakkındaki önkabuller doğrultusunda varılan 'insan tanımı', söz konusu branşta yapılacak çalışmalara ve uygulamalara temel teşkil eder. Buradan hareketle, eğitimcilerin, (özellikle küçük yaşta olan) öğrencileri bu gibi yapısal zayıflıklardan koruma kaygısıyla hareket etmelerini beklemek doğal. Ancak uygulamalar ne yazık ki bu doğrultuda değil.

Dünyanın farklı yerlerindeki örgün eğitim faaliyetlerine bakıldığında, gerçekleştirilen uygulamaların, değil bireyleri insan olmaktan ileri gelen zayıflıklara karşı korumak, bu gibi zayıflıkları suistimal etmeye odaklandığı ortaya çıkıyor. Eğitimin, yığınları istenilen kalıplara sokmakta kullanılan politik bir araç haline getirilmesinin daha çok totaliter idarelere mahsus bir durum olduğunun zannedilmesi ise, demokrasilerde de etkin bir şekilde gerçekleştirilen kitlesele endoktrinasyonun göz ardı edilmesine neden oluyor.

Eğitimin bir endoktrinasyon aracı olarak kullanılabilmesi, insanın otorite, çevre ve çoğunluk karşısındaki zayıflıklarının, (Milgram, Zimbardo ve Asch deneylerinde ele alındığı şekliyle) örgün eğitim kurumlarında da kimi önemli karşılıklarının bulunmasından ileri geliyor. Örneğin örgün eğitimde de Milgram deneyindeki *denek öğretmen* ile *denek öğrenci* arasındaki otorite ilişkisine benzer bir ilişki vardır, ancak bu ilişki çok daha uzun süreli ve bağlayıcı bir ilişki durumundadır. Otorite gücünün bir başka yönünü test eden Sorokin ve Boldyreff Deneyi de, okul ortamına göre çok daha zayıf şartlar üzerine kuruludur. Tek bir uzmanın tek bir konu hakkındaki bariz bir yanlış bilgilendirmesinin söz konusu olduğu bu ortam, öğrencilerin hayatın içinden olmayan pek çok farklı konuyla her gün karşı karşıya geldikleri ve kendilerine anlatılanların doğruluğunu sadece beş duyularından biriyle test etmelerinin mümkün olmadığı okul ortamına göre çok daha az karmaşıktır.

Zimbardo deneyindeki hapisane, sıradan bir okula göre çok daha sert şartlar içerse de, bir çevrenin kendi örf ve normlarını o ortamı paylaşanlara benimsetebilmesi noktasında okul çok daha güçlüdür. Çünkü okulun normları görünüşte aşırılıklar içermediğinden tepki doğurmaz; telkinleri

ortamı paylaşanlar ciddi seviyede bir tecrit hissi yaşamazlar. Örgün eğitimin doğruluğu ve gerekliliği konusunda okul dünyasının içindeki ve dışındaki herkesin hemfikir olması nedeniyle işleyişin içeriği yerine bizzat kendisinin sorgulanmasına nisbeten çok daha az rastlanır. Öğrenciler bu sürece Zimbardo Deneyi'ndeki deneklere nazaran çok daha küçük yaşta girdikleri ve o çevrede çok daha uzun bir süre kaldıkları için de, okulun ortam etkisi nisbeten çok daha güçlüdür.

Çoğunluk etkisi konusunda da, ibre fazlasıyla örgün eğitime yakındır. Zira Asch Deneyi, herhangi bir okul eğitimine tabi tutulmamış küçük bir çocuğun dahi çözebileceği basit bir sorunun çoğunluk etkisi altında kalmadan yanıtlanabilmesi üzerine kuruludur. Ancak okul ortamında, öğrenciler, karşılaştıkları problemleri çoğu zaman hayatlarında ilk kez görmekteyler. Konu hakkındaki bilgileri de büyük ölçüde öğretmenlerinin anlattıkları ve ders kitabı metinleri ile sınırlıdır. Bu nedenle de, öğrencilerin, yanlış ya da çarpık bilgilendirme ile karşılaştıklarında, (Asch Deneyi'nde yaşandığı gibi) 'herkesçe malum' olan bir doğruya muhalefet edildiğini düşünmeleri mümkün olmaz. Bir başka deyişle, pek çok konuda (bilgi yetersizliği ve tek yönlü bilgilendirme nedeniyle) tartışma noktasına dahi gelinemediğinden, çoğunluğun etkisinin devreye girmesine bile gerek kalmaz.

Tektipleştirme

Örgün eğitim sürecinde öğrencilere *eksik, yanlış, taraflı* ya da *çarpık* bilgi aktarılıyor olması her ne kadar ciddi bir problem olsa da, bu durum, aslında sonradan telafi edilmesi tamamen mümkün olan bir soruna karşılık geliyor. Ancak bu noktadaki asıl tahribat, söz konusu süreç boyunca öğrencilere farkında olmadan maruz bırakıldıkları paradigma. Zira kitlesel eğitimin felsefesine temel teşkil eden değer yargılarını farkında dahi olmadan benimseyen öğrenciler, okul içerisinde edindikleri bu paradigma ile dış dünyayı anlamlandırmaya başlıyorlar. Küçük yaşta devlet eliyle edinilen bir paradigmanın sonradan değişmesi çok zor olduğu için de, söz konusu kişilerin hayatları boyunca her alanda, olaylara ve düşüncelere yaklaşımlarından, yapacakları tahlil ve değerlendirmelere kadar hep bu bakış açısının tesiri altında kalmaları kaçınılmaz oluyor. Öğrencilerin yıllar boyu ödevler hazırlayıp sunmaları, yazılı ve sözlü şekillerde sınavmaları, devleti temsil eden kişi ve sembollere yönelik çeşitli ritüellerde yer almaları ve bütün bunları kendilerini geliştirdikleri düşüncesiyle gerçekleştirmeleri, aslında söz konusu paradigmanın kendilerine giydirilmesi sürecine doğrudan katıldıkları, bir başka deyişle, *kendi endoktrinasyonlarında kullanıldıkları* anlamına geliyor.

Bu durum aynı eğitimi alan herkes için aynı anda geçerli olduğundan, buradan hareketle, kitlesel eğitim aracılığıyla toplumun genelinin aynı paradigmaya sahip olan insanlardan teşekkül etmesinin temin edilebileceği sonucuna da varmak mümkün. Sosyal ve politik anlamda son derece güçlü imalar içeren bu tektipleştirme süreci, her türlü kitlesel kontrol oyunu için temel bir gereklilik durumunda. Zira aynı şekilde eğitilmiş insanların aynı uyarılara aynı tepkileri verecek olmaları, yönetilmelerini ve manipüle edilebilmelerini önemli ölçüde kolaylaştırır. Demokrasilerden totaliter idarelere kadar her türlü rejimde rastlanan 'ortalama adam' üretimine karşılık gelen bu durum, birbirinden pek bir farkı kalmamaları sağlanmış insanlardan oluşan yığınların rejim köleleri haline getirilmeleri esasına dayanıyor.

[Mao](#)'nun kendi zihnindeki ideal insanı elde etme adına yücelttiği 'kalıba girme' kavramı, bu duruma karşılık geliyor. İdeal insanın oluşabilmesi için 'şekillendirilmesi' gerektiğine inanan Mao, bunun ancak kişinin istenilen şekli alabilmesi için *bir kalıba preslenmesi* ile mümkün olabileceğini düşünüyordu. Ancak şekle girebilmek tek bir seferde mümkün olmadığından, kişinin uzun bir süreç boyunca tekrar tekrar preslenmesi esastı. Mao, bireylerin böyle bir operasyonun gerekliliğini farkında olmaları ve buna rıza göstermeleri gerektiğini ifade ediyordu.¹ Bir kalıba preslenmeyi bilinçlenme ile eşdeğer tutan Mao, halkına kendisinin bile böyle bir preslenme aşamasından geçmek suretiyle bilinçlendiğini söylüyordu. Kendisini dinleyen milyonlar da, bugün itibarıyla her ne kadar çığınca gelse de, ona hak veriyorlardı.

Özgür olduğu kabul edilen ülkelerde artık bu tür söylemler ciddiye alınmasa da, devlet kontrolünde gerçekleştirilen kitlesel eğitimin (farklı yerlerde farklı seviyelerde de olsa) halen çok da farklı amaçlara hizmet ettiği söylenemez. Zira [John Stuart Mill](#)'in '[Özgürlük Üzerine](#)' adlı makalesinde ifade ettiği gibi, 'Genel devlet eğitimi, insanları birbirleriyle tamamen aynı kalıba sokmaya yarayan bir entrikadan ibarettir ve insanları içine soktuğu kalıp, yönetime hakim olan gücü memnun edecek olandır – bu yönetim ister monarşi, ister teokrazi, ister aristokrasi, isterse de mevcut neslin çoğunluğu olsun. [Böyle bir eğitim] verimli ve başarılı olduğu ölçüde, zihinler üzerinde bir despotluk inşa eder.'

¹ Ellul, Jacques. 1969. *Propaganda: The Formation of Men's Attitudes*. New York: Alfred A. Knopf. 107.

KAYNAK: <http://www.derinsular.com/ansiklopedi/2007/11/endoktrinasyon-10-kitleselel-egitim-ve-tektiplestirm.php>

Endoktrinasyon (11): Eğitimin Zorunlu ve Merkezi Kılınması

Kitleleri *Mad'nun* sözünü ettiği türden bir kalıbın içerisine koyarak tektipleştirmek, ancak eğitimin kitleleştirilmesi ile mümkün olabilir. Bu doğrultuda araçlaştırılmış bir eğitim, 'kalıpta preslenme' işleminin *birinci* karşılığıdır. Eğitimin 'zorunlu' ve 'merkezi' olması, aynılaştırmanın 'kaçınılmaz' ve 'olabildiğince sapmasız' kılınabilmesi adına gerekli olduğundan, söz konusu kalıpların merkezîyetçi bir usülle tek bir elden çıkmış olması ve kullanımlarının yine aynı merkezi idarenin belirleyeceği yetkililerce gerçekleştirilmesi zorunludur.

Eğitimin küçük yaşta insanları siyasi iktidarca önemli görülen konularda istenilen şekilde şartlandırması, kitleleri, 'kalıpta preslenme' işleminin *ikinci* bölümüne hazırlar. Bu bölüm, insanların, eğitimleri sonrasında karşılaşacakları propaganda (ya da halkla ilişkiler) dünyasıdır. Eğitim ile istenilen formasyona sokulan kitleler, bu yeni dünyada kendilerinden beklenen *doktor, mühendis* ya da *öğretmen* gibi rolleri oynamaya başlar, daha da önemlisi, belli konularla yüz yüze geldiklerinde şartlı refleks sergileyebilecek duruma gelirler. Eğitim, bu yönüyle ele alındığında, çocukları sonradan gelecek olana hazırlama adına kullanılan bir şartlandırma aracı durumundadır.¹

Öğrencilerin belli bir formasyona tabi tutulabilmesi, merkezi idarenin yönettiği bu süreci (kontrol edemese ve hatta anlayamasa bile) uygulayacak olan kişilerin eğitilmesi ile mümkün olabilir. Öğretmenlerin eğitimi, (doğal olarak) aynı eğitim felsefesiyle faaliyet gösteren yükseköğretim kurumlarında gerçekleşir. Merkez, eğitimin ifade ettiği anlam (ve daha geniş anlamda hayatın kendisi) konusunda belli bir paradigmaya sahip kılınan bu kişiler aracılığıyla geniş kitlelere ulaşma imkanı bulur. *Yukarıdan-aşağıya* köklü siyasi değişimlerin yaşandığı dönemlerde ise, merkezi yönetim her alanda olduğu gibi eğitim alanında da kendi kadrolarını oluşturma ihtiyacında olacak, kendi getirdiği değişimi yeni nesillere yine kendi istediği şekilde ulaştırabilecek yeni bir kadro eğitime yoluna gidecektir.

Öğretmenlerin özellikle küçük yaşta öğrenciler üzerindeki etkisinin sadece eğitim müfredatı ile sınırlı olmadığı konusunu bu noktada hatırlamak gerekli. Günlerinin önemli bir kısmını öğretmenleri ile geçiren öğrencilerin, derslerde anlatılanlar kadar bu kişilerin davranışlarından da etkilendikleri, başarı ya da başarısızlık karşısında alınan tavırdan otoriteye boyun eğmeye, herhangi bir konu hakkında yapılan bir kişisel yorumdan öğretmenin insanlara ve hayata yönelik genel yaklaşımına dek pek çok konuda, farkında olmadan çok sayıda değer yargısı edindikleri söylenebilir.

Küçük yaşta insanların başkalarının davranışlarından etkilenmeye ne denli müsait olduklarını ortaya koyma adına gerçekleştirilmiş olan bir çalışma, bu konu hakkında fikir verebilecek mahiyette:

Eğitim psikolojisi alanında yapılan bir deneyde, denek olarak kullanılan öğretmenlere, ders verdikleri sınıftaki öğrencilerin yarısının yüksek, diğer yarısının da düşük IQ seviyesine sahip olduğu söyleniyor. Öğretmenlere verilen IQ testi sonuçları gerçeği yansıtmıyor olsa da, daha sonra öğrencilerin performans değerlendirilmesi yapıldığında, sonuçların, öğretmenlere verilen (sahte) IQ sıralaması ile uyumlu olduğu gözleniyor. Uzmanlar, bu sonucu, etiketlemenin insanların performanslarını doğrudan belirleyici bir güce sahip olduğu şeklinde yorumluyorlar. Örneğin, bir öğretmene sınıftaki bir çocuğun öğrenme zorluğu çektiği söylendiğinde, bu durum öğretmen başta olmak üzere çevresindeki insanların o çocuğa yönelik tavırlarını da etkilediğinden, söz konusu öğrenci aslında gayet zeki de olsa, sonuç itibarıyla gerçekten de öğrenme zorluğu çeken biri haline geliyor.²

Hayatın her alanında yaşanmakta olan bu durum, insanların başkaları tarafından kendileri için belirlenen konuları kabullenmeye fazlasıyla eğilimli olmalarından kaynaklanıyor. Bu konumu belirleyen kişi veya kurumun herhangi bir otoriteye sahip olması da, bu eğilimi güçlendiriyor. Kendisi hakkında yargıda bulunulan kişinin yaşça küçük veya karakterce zayıf olması da bu konudaki kabullenışı kolaylaştıran diğer etkenler arasında. Örneğin, yukarıdaki deneydeki öğretmenler, sınıflarındaki kimi öğrencilerin öğrenme zorluğu yaşadığını varsaydıkları andan itibaren onlara daha farklı davranmaya başladıklarından, bu yöndeki tavırları, öğrencinin kendisi için belirlenen bu konumu özümsemesine neden oluyor.³

Öğrencilerin hayatın içerisinde kendilerini yerleştirdikleri konum, elbette sadece zeka seviyeleri hakkında yapılan varsayımlardan ya da bu varsayımlardan hareketle şekillenen beklentilerin niteliğinden ibaret değil. Öğrenciler, düzenli olarak hemen her gün karşılarına geçirildikleri öğretmenlerden yıllar boyunca hemen her gün bir şeyler alıyor, eğitimleri tamamlandığında da, hem hayatın kendisine dair subjektif bir kavramsallaştırmaya, hem de o sahte kavramsallık içerisinde kendilerinin konumuna dair bir fikre sahip oluyorlar. Bu konum, verilen eğitimin misyonuna bağlı olarak, kimi zaman bir lidere kulluk, kimi zaman bir rejimin bekçiliği, kimi zaman da bambaşka bir şey etrafında şekillenebiliyor. Ancak bu misyonun başarıyla gerçekleştirilmesi, üretilmek istenen insan tipi konusunda verilen karara değil, Mao'nun sözünü ettiği kalıpların tek elden çıkmış olmasına ve herkesin aynı kalıba girmesinin zorunlu kılmasına bağlı. Söz konusu kalıpların şeklinin nasıl belirleneceği ya da öğrencilerin preslenmelerinin ne şekilde gerçekleştirileceği gibi konular, bu nedenle ancak bu ön şart yerine getirildikten sonra ele alınabilir.

¹ Ellul, Jacques. 1969. *Propaganda: The Formation of Men's Attitudes*. New York: Alfred A. Knopf. 13.

² Winn, Denise. [1983] 2000. *The Manipulated Mind: Brainwashing, Conditioning and Indoctrination*. Cambridge, Massachusetts: Malor Books. 50.

³ Bu noktada, kimi zeki öğrencilerin de çekingenlik, içe kapanıklık ya da benzeri özellikleri nedeniyle haklarında yapılacak yanlış varsayımların kurbanı olabilecekleri göz ardı edilmemeli.

Endoktrinasyon (12): Kitlese Eğitimde Kullanılan Yöntemler

Eğitimin zorunlu ve merkezi kılınması, tektipleştirici yapı adına bir gerek şart durumunda. Ancak bu yapının işlevsel olabilmesi için söz konusu kalıpların şeklinin nasıl belirleneceği ya da öğrencilerin preslenmelerinin ne şekilde gerçekleştirileceği gibi konuların da dikkate alınması gerekiyor. Yeter şarta karşılık geldiği söylenebilecek olan bu operasyonel konular yer yer farklılık gösterebilse de, bu uygulamalara temel teşkil eden prensipleri belli başlıklar altında toplamak mümkün:

1. Odaklandırma

Odaklandırma, insanların belli konuları gündemlerine almalarını engelleme amacıyla kitlelerin dikkatlerini başka noktalar üzerine yoğunlaştırmalarını sağlama ve diğer konuları mümkün olduğunca gözlerden uzak tutma kaygısıyla gerçekleştirilir. Eğitim kurumlarında bu doğrultuda yapılan bir odaklandırma, bu nedenle, öğrencilere belli şeyleri *öğretme* değil, *öğretme* esasına dayanır. Müfredat, kitlelere benimsetilmek istenen proseslenmiş yargılara odaklanırken, bu yargılar hakkında şüphe doğurabilecek, sunulan önermeleri sorgulamaya yöneltebilecek ve nihayetinde alternatif bir değer sisteminin de mümkün olabileceğini sezdirebilecek konuları mümkün olduğunca

dışarıda bırakır. Öğrenci, böylelikle karşılaştırmalar yapabilmek şöyle dursun, (eğer haklarında nefret uyarmak gerekmiyorsa) diğer yaklaşımların varlıklarından haberdar dahi olmaz.

Bu noktada önemli olan bir diğer şey ise, üzerinde durulmak istenen konulara haddinden fazla yer vererek, hayatta asıl önemli ve gerekli olan şeylerin bunlar olduğu intibasını uyandırmaktır. Bu şekilde öğrencilerin hayatlarının merkezine konmak istenen subjektif değer yargıları, onları hayata hazırlamaktan ziyade, hayata belli bir şekilde bakmalarını (ve daha başka şekillerde bakmamalarını) hedefler.

2. Bilgi Saklama

Odaklandırma çerçevesinde belli konuların müfredat dışında bırakılmasıyla birlikte zihinlerde farklı kavramsallaşmaların oluşması daha işin başından engelleniyor olsa da, *soruların değil, sadece cevapların var olduğu bir suni bir dünya* oluşturma adına bu uygulama tek başına yeterli olmaz. Zira amaç sadece kitlelerin belli konuları hayatlarının merkezine almaları değil, aynı zamanda bu konulara kendileri için önceden belirlenen bir açıdan bakmalarının sağlanmasıdır. Bu nedenle de, istenilen noktalara odaklanmakla birlikte, hakim kılınmak istenen paradigmaya cephe alan bir kesimin oluşmasının önüne geçmek gerekir. Bu ise, bilginin kontrol altında tutulması ile mümkün olur. Belli kişi, kavram ya da kurumlar hakkındaki düşüncelerin istenilen şekle sokulmasını ve cepheleşmenin belli noktalara kanalize edilmesini sağlayacak bilgiler sunulurken, benimsetilen yargıların doğruluğu konusunda şüphe uyandıracak olan bilgiler gizlenir.¹

Bilginin bu şekilde araçlaştırılmasıyla, sadece *tek yönlü* ve *kullanıma hazır* bilgilerle eğitilmiş olan ve bilginin belli yöntemlerle 'üretilen' bir sonuç olduğunu fark edemeyen kitleler yetiştirilmiş olacaktır. Bu kitleler de, gerek bilgilerinin sınırlı olması, gerekse bilgiyi prosesleyecek yöntemlerden mahrum olmaları nedeniyle, içinde yaşadıkları kurguyu eleştirme adına herhangi bir karşılaştırma standardına sahip olmayacaklardır. Kaldı ki, bu tür yapılar, sorgulayan, göreceli düşünen ve merak eden değil, hakim şartları (ve genel anlamda statükoyu) yücelten insanlar üretmeyi hedeflediklerinden, söz konusu süreç başarılı olduğu ölçüde alternatif üretme kaygıları da zaten baştan ortadan kalkacaktır.

3. Bilgi Manipülasyonu

Bilgi akışını kontrol altına almak, sadece kimi bilgileri gizlemekten ibaret olmayıp, çoğu zaman sunulan bilgilerin amaca hizmet edecek şekilde manipüle edilmesini de içerir. Kelime seçimindeki ölçsüzlük² ya da övgü ve yergide taraflılık ve aşırılık gibi çarpıtma örneklerinden, tarihi ya da güncel konular hakkında yalanlar üretmeye kadar geniş bir yelpazede incelenebilecek olan bilgi manipülasyonu, makul ve dengeli bir üsluptan uzaklaşıldığı ölçüde nefret aşılama ve reaksiyoner bir tavır telkin etmeye başlar. Söz konusu reaksiyoner tavrın bir nedeni de, kitlesel endokrinasyonun düşünceden ziyade duyguları hedef almasıdır. Zira kitlelerin harekete geçirilebilmesi için öncelikle düşüncelerin değil, duyguların tetiklenmesi gerekir.

4. Ezber Yükleme

Odaklandırma ve bilgi kavramına yabancılaştırma sonucunda mümkün olabilen ezber yükleme, kitlelere, belli önermelerin ispat gerektirmediğinin ve kıymetlerinin [kendilerinden menkul](#) olduğunun belletilmesidir. Data ve enformasyon proseslemenin, modeller oluşturmanın ve bu doğrultuda soyutlamalar yapmanın ne anlam ifade ettiğini bilmelerine olanak tanınmayan kitleler, etik temelli doğru ve yanlışlardan ziyade, nedenlerini sorgulama ihtiyacı hissetmedikleri iyi ve kötüler ekseninde düşünmeye alışırlar. Eğitim sürecinde giderek daha bilgili ve eğitilmiş olmak da, çoğu zaman iyi-kötü merkezli ezberlerin sayısının artması anlamına gelir.

'En güzel ülke' ifadesi bu türden ezberlere tipik bir örnek olabilir. (Sözgelimi) Kuzey Kore'de yaşayan ve sırf küçükken önüne konan kitaplar ya da ezberlediği marşlar öyle söylediği için dünyanın en güzel yerinde yaşadığını düşünen, ancak ülkesindeki onca olumsuzluklara rağmen bu önermeyi sorgulamayı aklına getirmeyen bir insan, son derece basit görünen bu ifadenin ne gibi 'tipik' sorunlar barındırdığını fark edemeyecektir. Söz konusu tipik sorunlar birkaç başlıkta özetlenebilir:

a. *Süperlatif kullanım*: Herhangi bir konuda süperlatif bir nitelendirme yapabilmek için aynı başlık altında incelenebilecek tüm diğer öğelerin de analiz edilmiş olması gerekse de, objektif değerleri merkeze alan analizlerle arası hiç iyi olmayan ezberci yaklaşım, ululayıcı ifadeleri çoğu zaman gerekçesiz olarak kullan(dır)ır. Sözgelimi yukarıdaki örnekteki Kuzey Kore vatandaşı dünyadaki 200

sınırları dışına dahi çıkmamıştır. Ancak bu durum onu bu şekilde düşünmekten alıkoymaz.

b. *Görecelliğin göz ardı edilmesi*: Pek çok konu gibi güzellik de görecelidir. Bir insana göre güzel olan bir şey, bir başkası tarafından daha farklı bir nitelendirmeye layık görülebilir. Buna göre bir şeyin herkese göre güzel (ve hatta 'en' güzel) olması son derece zordur.

c. *Heptencilik*: Karmaşık olan herhangi bir şeyin 'güzel' olarak nitelendirilmesi, genelleyici bir yaklaşım ifade eder. Halbuki aynı yerde güzel olan ve olmayan pek çok şey aynı anda bulunabilir. Ancak ezberci yaklaşımın genelleyiciliği, ülkenin 'nesinin' güzel olduğu konusunda herhangi bir bilgi vermemektedir. Bu da, herşeyi bir bütün olarak ele almak ve kutsamak suretiyle, olası çirkinliklere yönelik eleştirileri bastırıcı bir işlev görmektedir. Zira herkesin ülkelerinin dünyanın en güzel yeri olduğuna inandığı bir toplumda, kimi şeylerin hiç de güzel olmadığını ya da başka bir yerde nisbeten daha ileri seviyede bir güzelliğin bulunduğunu söylemek cesaret isteyecektir.

d. *Belirsizlikle genelleme*: 'Güzel' sıfatı hem belirsiz, hem de kuşatıcıdır; ve hemen her konu için kullanılabilir. Şöyle ki, bir ülkenin 'En güzel' olduğunu söylemek kolay, ancak 'En zengin', 'En güçlü' ya da 'En özgür' gibi daha net iddialarda bulunmak zordur. Bu da, 'Neden güzel de başka bir şey değil?' sorusunu akla getirmelidir.

e. *Odaklandırma*: Güzel (ya da iyi) gibi nitelendirmeler binlerce şey için kullanılabilecekken odak noktası olarak ülkenin seçilmiş olması, kitlelere hangi konularda tartışılmaz yargılar benimsetilmek istendiği konusunda fikir verebilecek mahiyettedir. Bir ülke elbette pek çok yönü itibariyle güzel olabilir, ve hatta bu ülkenin kimi yönleri itibariyle 'en güzel' olduğu da düşünülebilir. Ancak güzelliğin 'görülen' değil, 'öğretilen' bir şey olarak ele alınması, bu yaklaşımın ne gibi gerekçelendirmelere hazırlık olarak kullanıldığı sorusunu akla getirmelidir.

5. Tekrar

Geçerliliği ezberlere dayanan bir doktrinin sürekliliği, (doğal olarak) bu ezberlere konu olan sembollere ve diğer kurgusalılıklara sıklıkla vurguda bulunulmasıyla sağlanabilir. Bu kurgusalılıklara verilen referansların defalarca tekrarlanması, zihinlerdeki ezberleri canlı tutar. Bu çerçevede, öğrenciler aynı ezberleri neredeyse her yıl tekrar etmek durumunda olacaklardır.

'Kavgam' adını verdiği kitabında bu konuya da değinen Adolf Hitler, halkın belli yalanlara inandırılabilmesi için aynı şeylerin sürekli tekrar edilmesinin önemi üzerinde durmuştur. Halkı yalanlara inandırma işini 'büyük bir maharetle gerçekleştirilmesi gereken bir sanat' olarak nitelendiren Hitler, duygulara hitap etmek, az sayıda noktaya odaklanmak ve vurgulanması istenilen şeyleri halkı inandırınca kadar defalarca tekrar etmek gibi öğeleri etkin propagandanın prensipleri arasında sayıyor. Hitler'in bu prensiplere özellikle dikkat çekiyor olması, manipülasyonunu kitlelere yönelik tasarlamış olmasından kaynaklanıyor. Zira Hitler'e göre, yığınların anlatılmak istenenleri idrak etmeleri ve gerektiğinde hatırlayacak duruma gelmeleri uzun zaman alacağından, belli konulara inandırılmaları ve şartlandırılmaları adına uzun süreli ve devamlı tekrarlar esastır.³

6. Korku

İnsan, yapısı itibariyle, kendisini büyük bir gücün tehditi altında hissettiğinde direnmekten ziyade uyum göstermeye meyillidir. Merkezi ve kitlesel eğitim bu nedenle korku öğesine de bir ölçüde yer vermek durumundadır. Ezberlere konu olan sembollerin katılığı ve ululanması, merkezin sınıftaki temsilcisi durumunda olan öğretmenin otoritesi (ve hatta kutsallığı), endoktrinasyondaki korku öğesinin dozuyla doğru orantılıdır. Öğrenci, öğretmenin otoritesini, ululanan sembollerin yüce niteliğini ya da bu kurgusalılıklar etrafında tasarlanan ritüelleri hafife alması durumunda cezalandırılacağı bilir.

7. Değer Kazandırma

Eğitim sürecinde benimsetilen ezberlerin toplamı, kitlelerin dünyaya bakış ve hayatı anlamlandırış şekillerinde doğrudan belirleyici olan bir dizi subjektif değer yargısı oluşturur. Oluşum süreçlerinin niteliği nedeniyle çoğu zaman siyah-beyaz netliğinde bir kesinliğe sahip olan bu yargılar, kişinin, kendisi için hazırlanmış olan kalıba artık tam anlamıyla preslenmiş olduğunun bir ifadesidir. Söz konusu kişinin hayatında en merkezi ve öncelikli yere oturmuş olan bu değerler, dogmatik ancak bir o kadar da duru bir dünya görüşünü sonuç verir. Endoktrinasyona konu olan sembollerin ve duygusalılıkların hayatı anlamlandırıcı ve tartışılmaz yapısıyla ayakta duran bu dünyada, iyilerin ve kötülerin safları net bir şekilde bellidir. Zira, bu şekilde yetiştirilen bir kişinin gözünde herşey son

derece açık ve nettir; tartışılacak bir şey yoktur. Ancak söz konusu kişi, her şey bu kadar açık ve netken başkalarının nasıl olup da hakikatin hilafına beyanlarda bulunabildiklerine anlam veremez. Bu nedenle de, onların aslında gerçeklerin farkında olan, ancak ihanetleri nedeniyle bu şekilde davranan kişiler olduğuna inanmaktan başka çaresi kalmaz.

¹ Doğrudan bu konuyla ilgili gibi görünmese de kelime ve kavramlara yapılan devlet müdahaleleri de bu çerçevenin içinde değerlendirilmelidir. Belli kelime ve kavramların yok edilirken yenilerinin tutundurulmaya çalışılması, düşüncelerin hangi kalıplar üzerinden ifade edileceği konusunda duyulan bir kaygının ifadesidir. Bu konuda belirleyici olacak kalıpları tutundurmayı başarabilen bir güç, düşüncenin sınırlarını da önemli ölçüde çizmiş olacaktır. George Orwell'in 1984'ünde de bu konuya değinilir: "YeniDil'in bütün amacının düşüncenin menziline daraltmak olduğunu görmüyor musun? Sonunda DüşünceSuçu'nu kelimenin tam anlamıyla imkansız kılacağız, çünkü o düşünceleri ifade edecek kelime kalmayacak." Bkz.: Orwell, George. 1977. *1984*. New York: Harcourt Brace Jovanovich, Publishers. 53.

² Kelime seçimindeki ölçsüzlük muhalif kişi, kurum ya da kavramların yerici bir üslupla ele alınırken, taraftarların (tamamen aynı yöndeki fiillerinin bile) yüceltilmesi şeklinde ortaya çıkar. Bu durumun dünyanın çeşitli bölgelerindeki ders kitaplarında gözlenen en klasik örneği, düşman saldırısının 'istila' ya da 'işgal' gibi haksızlık çağrıştıran kelimelerle ifade edilirken, düşmana yönelik saldırılarda 'ilerleme' ya da 'zafer' gibi olumlu kelimeler kullanılıyor olmasıdır. Örneğin, İkinci Dünya Savaşı'nı 'hikaye' eden Japon ders kitaplarında yer alan 'Çinlilerin istilası' ya da 'Japonların ilerleyişi' gibi ifadeler için bkz.: Hein, Laura. Selden, Mark. 2000. *Censoring History: Citizenship and Memory in Japan, Germany, and the United States*. Armonk, New York: East Gate Books. 9-10.

¹ Ellul, Jacques. 1969. *Propaganda: The Formation of Men's Attitudes*. New York: Alfred A. Knopf. 17.

derinsular.com

Sayın kaya

İsminizi kaynak gösterilerek eklenen yazınız isteginiz üzere kaldırılmıştır. Tecrubesiz bir arkadaşımızın sehven yaptığı geniş alıntı ve sitenizin kaynak gösterilmediği için duyduğunuz yayıncılık hassasiyeti için tesekkür ediyoruz.